

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
ІМЕНІ МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА**

ЧЕБОТАРЬОВА ОЛЕНА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 376.1-056.37:376.016:62/64(043.3)

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
УЧНІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ
ТА ІНТЕЛЕКТУ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук



Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка, Національна академія педагогічних наук України.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання НАПН України,
директор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Глоба Олександр Петрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
кафедра ортопедагогіки, ортопсихології та
реабілітології,
професор;

доктор педагогічних наук, професор
Дегтяренко Тетяна Миколаївна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка,
кафедра спеціальної та інклюзивної освіти,
завідувач;

доктор педагогічних наук, професор
Миронова Світлана Петрівна,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
проректор з наукової роботи.

Захист відбудеться «28» вересня 2021 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.01 в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України за адресою: м. Київ, вул. М. Берлінського, 9 (зала засідань).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розіслано «28» серпня 2021 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**



Е. А. Данілавічюте

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Залучення осіб з особливими потребами до загальноосвітнього простору України є одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики, яка гарантує їм право на освіту й забезпечення рівних можливостей у всіх сферах суспільного життя. Основною метою навчання і виховання таких дітей, відповідно до Закону України «Про освіту» та концепції «Нова українська школа», є повноцінна інтеграція в суспільство, їхня спроможність сприймати інтелектуально-естетичні цінності суспільства, опанувати морально-етичні норми людських взаємин, нести соціальні навантаження тощо. У цьому контексті важливим завданням є удосконалення системи трудової підготовки дітей з комплексними порушеннями розвитку, що актуалізує необхідність вирішення означеної проблеми шляхом оновлення змісту, форм, удосконалення методів організації освітнього процесу з урахуванням потреб ринку праці.

У сучасних наукових дискурсах, проблема навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами привертає все більшу увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Концептуальні засади реалізації окремих напрямів навчання і розвитку дітей з особливими освітніми потребами різних нозологій репрезентовано в працях низки вчених, зокрема: розкрито проблеми соціалізації дітей з порушеннями інтелекту (В. Бондар, В. Синьов, М. Супрун, І. Татяничкова); здійснення психолого-педагогічного (І. Бех, Л. Виготський, В. Кобильченко, В. Лебединський, В. Лубовський, І. Мартиненко, К. Островська, Л. Прохоренко, Л. Руденко, Є. Синьова, Т. Скрипник, О. Хохліна, Л. Фомічова, Д. Шульженко) та корекційно-педагогічного (Е. Данілавічюте, Т. Дегтяренко, І. Дмитрієва, В. Засенко, С. Конопляста, С. Миронова, В. Синьов, С. Федоренко, О. Чеботарьова, М. Шеремет) супроводу навчання таких дітей; особливості навчання та розвитку дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату (О. Глоба, В. Лебединський, І. Мамайчук, О. Романенко, К. Семенова, О. Чеботарьова, А. Шевцов, Л. Шипіцина, С. Яковлева). Вченими аргументовано необхідність перегляду існуючого підходу до спеціальної освіти, її мети, завдань, структури і змісту підготовки учнів з особливими потребами до самостійного життя.

Обґрунтовано науково-теоретичні положення освіти осіб з особливими потребами в працях Т. Басилової, М. Блюміної, Г. Бертинь, Л. Головчиць, М. Жигоревої, І. Левченко, В. Лубовського, І. Марковської, О. Мастюкової, А. Мещерякова, М. Певзнер, Т. Розанової, І. Соколянського, В. Чулкова та ін.; розкрито сучасний інструментарій щодо діагностування дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, інтелекту та зору – Н. Бабич, К. Глушенко, Н. Гладких, Л. Вавіної, Н. Малюхової, А. Лапіна; виділено та описано структуру й особливості психічного розвитку дитини, зумовлені наявними порушеннями зорової, інтелектуальної та опорно-рухової функцій вченими США – Р. Блаха, М. Затта, Д. Лоллі, Б. Мак Летчі та ін.; Голандії – Я. ван Дайком, Тон ван Дер Меєром та ін.; Польщі – W. Dykcik, M. Zaorska та ін.; Німеччини – F. Hill, D. Fischer,

H. Barth, G. Sondersorge та ін. Автори наголошують на тому, що розв'язання означених питань у сфері освіти дітей з особливими потребами, зокрема з комплексними порушеннями розвитку, у вузькому контексті орієнтовані на ефективне використання збережених функцій, здатних узяти на себе компенсаторне навантаження та забезпечити цілеспрямований розвиток психічних процесів, що обумовлюють рівень опанування знань, умінь, навичок і відповідну освіченість таких осіб, а у широкому – подолати соціальну сегрегацію, включитися в суспільне й соціально-економічне життя.

Провідне місце в дослідженнях І. Беха, В. Бондаря, А. Висоцької, Г. Дульнєва, В. Засенка, В. Карвяліса, Г. Мерсіянової, С. Мирського, В. Синьова, І. Татячикової, К. Турчинської, О. Хохліної відводиться вивченню корекційно-розвивальної спрямованості педагогічного процесу і, передусім, трудового навчання дітей з порушеннями інтелекту, якому надається особлива роль у компенсації порушень розвитку дитини.

Питання удосконалення змісту, форм та методів трудового навчання школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту вивчалися відомими вченими (Л. Данилова, М. Жигорєва, М. Іпполітова, І. Левченко, В. Лубовский, І. Мамайчук, І. Марковська, О. Мастюкова, М. Певзнер, О. Приходько, О. Романенко, К. Семенова, Н. Симонова, Л. Ханзерук, А. Шевцов та ін.). Особливу увагу науковців привертає проблема трудового навчання школярів із комплексними порушеннями розвитку, у яких поєднуються порушення опорно-рухового апарату та порушення інтелектуального розвитку. Дослідники наголошують, що навчання і виховання таких дітей здійснюється здебільшого у спеціальних закладах освіти з урахуванням ступеня ураження інтелектуальної, мовленнєвої, аналізаторної, опорно-рухової сфер розвитку, проявів того чи іншого порушення.

Нині у сучасних моделях навчання дітей з комплексними порушеннями задаються принципово нові погляди на розвиток особистості дитини як активного учасника освітнього процесу. У цьому контексті ключовими завданнями постають, насамперед, нові стратегії надання освітніх послуг дітям із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, зокрема шляхом спеціально організованого трудового навчання у комплексі з корекційно-розвивальною роботою (В. Бажмін, О. Гусейнова, М. Іпполітова, Е. Калижнюк, І. Левченко І. Мамайчук, О. Мастюкова, О. Приходько, К. Семенова Л. Шипіцина та ін.).

Отже, з огляду на теоретичні узагальнення, можна констатувати, що поза увагою науковців залишаються важливі питання розроблення цілісної системи трудового навчання, яка б охоплювала різні ланки шкільної освіти: початкову, основну та старшу школу, та в якій закладається базис для подальшої професійно-трудової освіти осіб із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в умовах ринкових відносин.

Водночас присутнє роздрібнення предмету та наявність різних теоретичних засад у розумінні конкретної сторони проблеми пояснюють розрізненість досліджень і невпорядкованість методичних рекомендацій щодо педагогічного забезпечення корекційного впливу трудового навчання на дитину.

Таким чином, актуальність досліджуваної проблеми й недостатнє її розв'язання у сучасній педагогічній теорії та практиці зумовили визначення теми дисертаційного дослідження: **«Теорія і методика трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України за напрямом «Теоретичні і методичні засади освіти дітей з особливими освітніми потребами», комплексних тем відділу освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку «Корекційно-розвивальна спрямованість реалізації компетентнісного підходу в змісті освіти дітей з розумовою відсталістю» (державний реєстраційний номер 0115U0000200) «Науково-методичне забезпечення реалізації змісту навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку» (державний реєстраційний номер 0118U003350).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (протокол № 4 від 27.03.2015 р.) й узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 23.06.2015 р.).

Мета дослідження полягає у розробленні теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в умовах спеціального закладу загальної середньої освіти.

Для досягнення мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити системний теоретико-методичний аналіз організації навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в спеціальній психолого-педагогічній літературі.

2. Обґрунтувати теоретико-методологічні засади та визначити концептуальні підходи до теорії і практики трудового навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку у спеціальному закладі загальної середньої освіти.

3. Окреслити принципи та педагогічні умови трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

4. Розробити модель методичної системи трудового навчання школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту у спеціальному закладі загальної середньої освіти.

5. Експериментально дослідити стан сформованості трудової компетентності школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

6. Визначити технологічне забезпечення трудового навчання школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

7. Науково обґрунтувати, розробити та експериментально апробувати методичну систему трудового навчання школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

Об'єкт дослідження – процес трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади та науково-методичне забезпечення системи трудового навчання школярів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в умовах спеціального закладу загальної середньої освіти.

Концепція дослідження. У основу розроблення концепції дослідження покладено комплекс теоретичних та методологічних положень, які дають можливість вибудувати стратегію розв'язання окреслених завдань.

Концепція дослідження ґрунтується на методологічному, теоретичному та дидактико-методичному концептах, які дають змогу виробити цілісні й переконливі уявлення про методичну систему безперервної технологічної освіти учнів з комплексними порушеннями розвитку як про процес і результат спеціально організованого корекційно-розвивального трудового навчання учнів на усіх етапах трудової підготовки у спеціальному навчальному закладі, технологічним забезпеченням якого є застосування педагогічної технології, що забезпечує зміст, структуру і педагогічне керування процесом трудової підготовки учнів, здатних до успішної предметно-практичної та соціально-побутової діяльності в сучасних умовах ринку праці.

Методологічний концепт досліджуваної проблеми відображає взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів до трудового навчання учнів в умовах спеціального закладу загальної середньої освіти, а саме: діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, корекційно-розвивального.

Теоретичний концепт дослідження обґрунтовано на основі провідних теоретичних положень, ідей, принципів дидактики та методики трудового навчання, педагогічних умов, які покладено в основу наукового пояснення експериментальної методичної системи трудового навчання учнів з комплексними порушеннями розвитку. З огляду на зазначене викладено розуміння трудової компетентності учня як складного інтегративного утворення; доведено доцільність формування основ трудової компетентності школярів на різних етапах шкільного навчання, з'ясовано її структуру в контексті загальної технологічної освіти; визначено специфічні принципи відбору та реалізації змісту технологічної освіти учнів з комплексними порушеннями розвитку у спеціально організованому освітньому просторі.

Дидактико-методичний концепт дослідження передбачає розроблення та апробацію методичної системи трудового навчання учнів 1-10 класів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. За результатами дослідження методичну систему охарактеризовано як кероване, відкрите, багатокомпонентне утворення, яке цілісно віддзеркалює навчальний процес і складається з узгодженого поєднання його елементів.

Методична система навчання відповідно до наукового трактування науковців (В. Биков, М. Коваль, Н. Котелянець А. Пишкало А. Стрюк) – це сукупність ієрархічно пов'язаних компонентів: цілей навчання, змісту, методів, засобів і форм організації навчання, технологій, що утворюють єдину цілісну функціональну структуру, орієнтовану на досягнення цілей навчання. Функціонування методичної системи підпорядковано закономірностям, що

пов'язані з внутрішньою будовою самої системи, коли зміна однієї чи декількох її компонентів призведе до зміни всієї системи.

У структурі методичної системи трудового навчання передбачено *цільовий, методологічний, організаційно-педагогічний, змістово-процесуальний, результативний* блоки. При цьому цільовий блок обґрунтовано провідними тенденціями розвитку сучасної освіти, що зумовило формулювання мети й завдань; методологічний забезпечено філософським, загальнопедагогічним, дидактико-методичним рівнями; організаційно-педагогічний містить педагогічні умови для забезпечення ефективного процесу корекційно спрямованого трудового навчання учнів в умовах спеціального закладу – сукупність взаємопов'язаних заходів, необхідних для створення цілеспрямованого освітнього процесу у навчальному закладі з метою трудової підготовки учнів до предметно-практичної та професійно-трудової діяльності в умовах ринкової економіки. Змістово-процесуальний блок є важливою основою експериментальної моделі, що реалізовано в навчальних програмах, підручниках, навчально-методичних посібниках на основі реалізації цілісної поетапної педагогічної технології трудового навчання із застосуванням системи загальнопедагогічних і спеціальних методів навчальної взаємодії вчителя та учнів. Результативним блоком передбачено комплексне оцінювання динаміки формування трудової компетентності учнів.

Провідна *ідея* дослідження полягає у розкритті методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту як необхідного складника успішного корекційно-розвивального трудового навчання учнів у спеціальному освітньому просторі, визначенні умов та технологічного забезпечення освітнього процесу з трудового навчання на основі особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, корекційно-розвивального підходів.

Результатом досягнень учнів у процесі трудового навчання є трудова компетентність, як інтегративне утворення, яке охоплює сформованість техніко-технологічних знань, загальнотрудових умінь та навичок, мотивацію до трудової діяльності учня. Трудова компетентність розглядається як здатність особистості перетворювати суспільний досвід в особистий, використовувати предметно-практичні знання в практичній життєдіяльності, як необхідна умова її особистісного становлення та підготовки до самостійної професійно-трудової діяльності у соціумі.

Трудове навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту здійснюється на різних етапах підготовки у спеціальному закладі загальної середньої освіти: на початковому, основному, професійно-трудоному, в процесі проходження яких відбувається засвоєння значущих для життєдіяльності та подальшого працевлаштування трудових знань, способів предметно-практичних дій та особистісного зростання школярів – набуття певних соціальних якостей та розвиток індивідуальних можливостей. Забезпечення реалізації методичної системи трудового навчання учнів водночас базується на врахуванні як методичних основ (змісту предмета та корекційно-розвивального впливу на кожному етапі трудової підготовки), так і організаційно-педагогічних (вимог до

спеціальної організації педагогічного процесу трудового навчання – змісту, методики, організаційних форм).

Відповідно до предмета визначено мету та показники результативності трудового навчання, здійснено добір відповідних методичних, змістових та організаційних засобів. Загальну основу такої роботи складає забезпечення методичної системи трудового навчання учнів, в умовах якої відбувається формування трудової компетентності школяра, його соціальне зростання в умовах виконання та засвоєння свідомої цілеспрямованої трудової діяльності.

Отже, забезпечення трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту є можливим завдяки реалізації спеціально розробленої цілісної методичної системи трудового навчання, яка охоплює мету, зміст, методи, засоби і форми організації трудового навчання, технологічне її забезпечення, що утворюють єдину цілісну функціональну структуру, орієнтовану на досягнення мети навчання, забезпечення позитивного прогнозу соціального розвитку школярів, залучення їх до основних сфер трудової діяльності.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: положення про визначальну роль діяльності у формуванні особистості, єдності діяльності і свідомості (Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.), своєрідності формування і здійснення діяльності при порушеному розвитку (Б. Анан'єв, Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, Б. Зейгарник, О. Леонт'єв, В. Лубовський, С. Рубінштейн та ін.); концептуальні положення розвитку освіти в Україні (концепція Нової української школи, Закон України «Про освіту»); положення сучасної спеціальної педагогіки про складну структуру порушення (Л. Виготський); особистісно орієнтований підхід до навчання (І. Бех, В. Кремін'я, І. Якиманська та ін.); компетентнісний підхід в сучасній освіті (Н. Бібік, А. Зимня, А. Маркова, О. Овчарук, О. Пошетун, О. Савченко, А. Хуторський та ін.); теорія соціалізації й концепція соціального виховання Л. Виготського; концептуальні положення щодо соціалізації особистості при порушеннях інтелектуального розвитку (В. Бондар, Ю. Бистрова, А. Висоцька, І. Дмитрієва, С. Миронова, В. Синьов, М. Супрун, І. Тат'яничкова, О. Хохліна) та порушеннях опорно-рухового апарату (О. Глоба, М. Єфіменко, М. Мога, І. Омельченко, О. Романенко, Т. Роменська, А. Шевцов, Л. Ханзерук, О. Чеботарьова та ін.); загальні положення теорії та практики трудового навчання учнів (П. Атутов, В. Симоненко, Ю. Хотунцев, В. Сидоренко, О. Коберник), теорії корекційної спрямованості трудового навчання для розвитку дітей з порушеннями психофізичного розвитку (В. Бондар, Г. Дульнєв, Г. Жаренкова, А. Лапін, О. Легкий, Г. Мерсіянова, С. Мирський, Н. Павлова, Б. Пінський, К. Турчинська, О. Хохліна та ін.); концептуальні засади визначення змісту трудового навчання у спеціальних закладах освіти для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку (В. Бондар, І. Єременко, С. Мирський, Г. Мерсіянова, О. Хохліна), основні положення теорії корекційного навчання й виховання, їх вплив на процеси розвитку (І. Бех, В. Бондар, Л. Вавіна, А. Висоцька, Т. Дегтяренко, В. Засенко, І. Єременко, В. Кобильченко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, С. Максименко, Л. Прохоренко, Т. Сак, В. Синьов, Т. Скрипник, М. Супрун, М. Шеремет, М. Ярмаченко та ін.), загальні положення теорії і практики навчання дітей з інтелектуальними та

комплексними порушеннями розвитку (Г. Блеч, І. Бобренко, І. Гладченко, О. Мякушко, І. Сухіна, С. Трикоз, О. Чеботарьова та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань і досягнення мети дослідження було використано такі методи:

теоретичні – аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; систематизація та узагальнення теоретичних підходів до розв'язання проблеми методичного забезпечення трудового навчання учнів, визначення змісту ключових понять; теоретичне моделювання для створення методичної системи забезпечення трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту на різних етапах навчання; метод порівняльного аналізу і синтезу результатів дослідження; якісний аналіз емпіричних даних;

емпіричні – соціологічні (бесіда, анкетування, інтерв'ювання, аналіз документальних матеріалів – індивідуальних карток розвитку); педагогічні (педагогічне спостереження, педагогічний експеримент для визначення ефективності розробленої методичної системи трудового навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку, педагогічне тестування для визначення показників загальноотрудової підготовленості учнів, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових та старших класів з метою вивчення особливостей засвоєння знань, умінь та навичок, рівня загальноотрудової компетентності школярів; аналіз продуктів діяльності, які було використано з метою вивчення особливостей виконання навчальних завдань учнів; вивчення шкільної документації та узагальнення педагогічного досвіду щодо стану забезпечення трудової підготовки учнів у спеціальних закладах загальної середньої освіти; метод моделювання ситуацій, постановки проблемних питань, констатувальний та формувальний експеримент).

статистичні – кореляційний аналіз, відсотковий розподіл даних з метою виокремлення рівнів загальноотрудової компетентності учнів на основі реалізації методичної системи трудового навчання, методи оцінки статистичних гіпотез для кількісної та якісної обробки експериментальних даних, визначення достовірних відмінностей між показниками експериментальної та контрольної груп, доведення ефективності результатів педагогічного експерименту та інтерпретації отриманих результатів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується: методологічним та теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; застосуванням системи методів, адекватних меті, предметові та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки; поєднанням методів кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; ефективністю експериментальної роботи, що проведена в умовах освітнього процесу спеціальних закладів загальної середньої освіти.

Експериментальна база дослідження: Білоцерківська спеціальна загальноосвітня школа № 19, школа-інтернат I-II ступенів № 8 Шевченківського району м. Києва, спеціальна школа I-II ступенів № 10 Дарницького району м. Києва, Київська загальноосвітня спеціальна школа-інтернат № 15, спеціальна загальноосвітня школа-інтернат №16 м. Києва, спеціальна школа I-II ступенів № 26 Дніпровського району м. Києва, КЗНЗ I-II ступенів «Навчально-

реабілітаційний центр №17» м. Києва, КЗО «Спеціальна школа «Шанс» Дніпропетровської обласної ради», КЗО «Навчально-реабілітаційний центр «Колосок» Дніпропетровської обласної ради», КЗ Львівської обласної ради «Навчально-реабілітаційний центр I-II ступенів «Гармонія», КЗ Львівської обласної ради «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр Святого Миколая», КЗ «Теребовлянський навчально-реабілітаційний центр», КЗ «Одеський навчально-реабілітаційний центр «Чути серцем», спеціальний навчально-виховний комплекс «Мрія» Деснянського району м. Києва.

Загальна кількість охоплених дослідженням учнів – 480 осіб: на констатувальному етапі: по 90 осіб на кожному етапі трудового навчання (з них – 30 осіб з комплексними порушеннями, 30 осіб з порушеннями інтелектуального розвитку, 30 осіб з порушеннями опорно-рухового апарату). На формуальному – 240 учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Учні 4, 8, 10-х класів було залучено на кожному етапі трудової підготовки. У дослідженні взяли участь також 70 корекційних педагогів, які працюють у спеціальних закладах загальної середньої освіти, 80 батьків учнів, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку.

Наукова новизна здобутих результатів полягає у тому, що:

вперше:

- розроблено теоретико-методологічні засади технологічної освіти як функціональної основи для успішної соціалізації учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту;

- теоретично обґрунтовано та розроблено концепцію безперервної технологічної освіти учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту як основи їхнього особистісного зростання;

- розроблено та апробовано методичну систему трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту (організаційних форм, методів, змісту) щодо забезпечення трудової підготовки у спеціальному закладі загальної середньої освіти відповідно до етапів навчання;

- розроблено цілісну поетапну технологію трудового навчання учнів 1-10 класів спеціального закладу загальної середньої освіти для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту;

- на основі порівняльного емпіричного дослідження обґрунтовано вплив педагогічної технології трудового навчання на стан сформованості трудової компетентності школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту на кожному етапі трудового навчання в спеціальному закладі загальної середньої освіти;

- визначено та обґрунтовано компоненти трудової компетентності школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту;

- формування трудової компетентності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в умовах спеціального закладу загальної середньої освіти представлено як безперервний і послідовний процес особистісного зростання – набуття трудових умінь та навичок, соціальних якостей, розвиток позитивних індивідуальних можливостей в результаті проходження усіх етапів трудової підготовки;

– визначено напрями оптимізації трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в контексті реформ НУШ;

поглиблено і уточнено:

– сутність процесу трудового навчання освітньої галузі «Технології» та її корекційно-розвивальної спрямованості з огляду на місце у системі освіти дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту;

– змістове наповнення етапів трудового навчання та предмета корекційно-розвивального впливу на кожному з них;

– показники ефективності педагогічного впливу на трудове навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту у послідовному процесі підготовки у спеціальному закладі загальної середньої освіти відповідно до особливостей та можливостей розвитку на кожному етапі;

подальшого розвитку набули:

– компетентнісний підхід та принципи спеціальної педагогіки до розв'язання проблеми організації трудового навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в спеціальному закладі загальної середньої освіти;

– психолого-педагогічний зміст корекційно-розвивального навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, особливостей їх соціалізації та особистісного зростання.

Практичне значення здобутих результатів полягає у:

– запровадженні нових підходів і технологій щодо забезпечення трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в освітній процес спеціального закладу загальної середньої освіти відповідно до Концепції НУШ;

– розробленні типової освітньої програми для навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, програм з трудового навчання учнів 1-4, 5-10 класів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, комплекту підручників з трудового навчання для підготовчого, 1-4 класів; методичних рекомендацій з трудового навчання, програм з корекційно-розвивальних занять з розвитку художньо-трудової діяльності учнів 1-10-х класів, варіативних модулів з трудового навчання учнів 5-10 класів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, що дало змогу педагогам отримати необхідну методичну допомогу і визначити основні напрями поетапного формування трудової компетентності дітей зазначеної категорії;

– розробленні конкретних методичних рекомендацій для педагогів щодо підготовки дітей до самостійної життєдіяльності;

– розробленні освітніх стандартів, корекційно-розвивальних програм та планів освітньої та виховної роботи, підручників і посібників для педагогів спеціальних та інклюзивних закладів освіти, студентів факультетів спеціальної та інклюзивної освіти, для системи безперервної освіти педагогів-практиків;

– створенні основи для науково-методичних та навчально-методичних посібників для викладачів та студентів факультетів корекційної педагогіки та психології, практичних працівників спеціальних закладів загальної середньої освіти;

– розробленні науково-методичного забезпечення підготовки студентів освітньо-кваліфікаційного рівнів «Бакалавр» та «Магістр», організації навчального процесу закладів вищої освіти при викладанні курсів «Корекційна педагогіка», «Методики трудового навчання учнів з особливими освітніми потребами», «Професійно-трудова орієнтація учнів з порушеннями інтелектуального розвитку», «Компетентнісний підхід в процесі навчання учнів спеціального закладу загальної середньої освіти», «Методичне забезпечення трудового навчання в спеціальному закладі загальної середньої освіти», «Сучасні інноваційні технології в освіті дітей з особливими освітніми потребами».

Результати дослідження можуть бути використані корекційними педагогами, практичними психологами, соціальними педагогами в процесі роботи з дітьми в спеціальних закладах загальної середньої освіти, навчально-реабілітаційних центрах, у закладах та класах з інклюзивним навчанням, а також у процесі спільної роботи фахівців та батьків, які навчають, розвивають та виховують дитину з порушеннями психофізичного розвитку.

Результати дослідження впроваджено у роботу спеціальних закладів загальної середньої освіти: Білоцерківської спеціальної загальноосвітньої школи № 19 (довідка №98 від 25.08.2021 р.); спеціальної школи I-II ступенів № 10 Дарницького району м. Києва (довідка №100/1 від 23.06.2021); спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №15 м. Києва (довідка №02-17/126 від 25.08.2021 р.), спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №16 м. Києва (довідка №01-39/104 від 25.06.2021 р.), КЗНЗ «НРЦ №17» м. Києва (довідка №03.08/143 від 25.08.2021 р.); спеціальної школи I-II ступенів № 26 Дніпровського району м. Києва (довідка №01-46/124 від 20.05.2021 р.); Комунального закладу Львівської обласної ради «Навчально-реабілітаційний центр I-II ступенів «Гармонія» (довідка №151/08 від 20.08.2021 р.); Комунального закладу Львівської обласної ради «Багатопрфільний навчально-реабілітаційний центр Святого Миколая» (довідка №147 від 25.08.2021 р.); Комунального закладу освіти «Спеціальна школа «Шанс» Дніпропетровської обласної ради» (довідка №101 від 25.06.2021 р.). Основні положення дослідження впроваджено у відповідні навчальні курси освітнього процесу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка №10 від 27.08.2021 р.), Донбаського державного педагогічного університету (довідка №68-21-566 від 25.08.2021 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка №26/21 від 01.07.2021 р.), Сумського державного університету імені А. С. Макаренка (довідка №2575 від 26.08.2021 р.), на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, організованих ІСПП імені Миколи Ярмаченка.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що всі наукові підходи та положення, теоретико-методологічні засади і висновки дослідження, які представлено до захисту, здобуто та сформульовано авторкою самостійно. У публікаціях, що виконано за науковою редакцією та у співавторстві здобувачем: розкрито методику та принципи трудового навчання учнів 1-4 класів з комплексними порушеннями розвитку [2]; методичні підходи до проектування освітнього середовища дітей з порушеннями опорно-рухового апарату [32], розроблено систему корекційно-розвивальної роботи щодо формування трудової

компетентності учнів з комплексними порушеннями розвитку [60], окреслено концептуальні підходи та дидактичні засади до реалізації змісту трудового навчання учнів 1-4 класів [62] та 5-10 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти відповідно Концепції НУШ [63]; засоби формування художньо-трудової діяльності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту з метою покращення їхнього психофізичного стану розвитку [68], критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 1-4 класів з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках трудового навчання [78], критерії оцінювання навчальних досягнень з трудового навчання учнів 5-10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку [79], схарактеризовано особливості організації дистанційного навчання для дітей з комплексними порушеннями розвитку [80].

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження представлено на науково-практичних заходах різного рівня, зокрема:

міжнародних конгресах, конференціях, семінарах: «Соціалізація личности на разных этапах возрастного развития: опыт, проблемы, перспективы» (Гродно, Республіка Білорусь, 2016), «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір» (Луцьк, 2017), «Сучасні стратегії педагогічної освіти в контексті розбудови суспільства сталого розвитку та концепції Нової української школи» (Київ, 2017), «От идеи – к инновации» (Мозырь, 2018), «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (Суми, 2018), «Образование лиц с особенностями психофизического развития: традиции и инновации (Минск, 2018), «Діти з особливими потребами в освітньому просторі» (Чернігів 2019), «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та шкільної освіти» (Одеса, 2019), «Актуальні проблеми навчання та виховання дітей із особливими освітніми потребами в освітніх реаліях України» (Київ, 2019)», «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної і початкової освіти» (Вінниця, 2019), «Сучасні технології початкової освіти: реалії та перспективи» (Київ, 2019), «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (Кам'янець-Подільський, 2019), «Технології професійної підготовки фахівців у сучасному освітньому просторі» (Чернівці, 2019), «Development of New Eastern Europe» (Рига, Латвія, 2019), «Актуальні проблеми сучасної педагогіки: шляхи становлення особистості», Інноваційні підходи до освіти та соціалізації дітей зі спектром аутистичних порушень (Київ 2019) (Переяслав, 2020), «Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції» (Суми, 2020 р.), «Modernization of the Education System: World Trends and National Peculiarities» (Каунас, Литва, 2020), , «Особливі діти»: освіта і соціалізація» (Київ-Хортиця, 2020), «Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології» (2021);

всеукраїнські конференції та семінари: «Професійно-трудова навчання осіб з інтелектуальними порушеннями як засіб їх соціалізації» (Дніпропетровськ, 2015); Інноваційні підходи в освіті дітей із особливими освітніми потребами» (Львів, 2018), «Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій» (Івано-Франківськ, 2018); «Соціальна і життєва практика дітей з

інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів» (Дніпро, 2018), «Освіта дітей шкільного віку у соціокультурному просторі» (Хмельницький, 2019); «Інноваційні арт-терапевтичні технології» (Переяслав-Хмельницький, 2019); «Проектування індивідуальної освітньої траєкторії професійного розвитку педагога» (Біла Церква, 2019), «Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей із особливими освітніми потребами (до 15-річчя ВГО «Українська асоціація корекційних педагогів» (Київ, 2020), «Комплексний підхід у супроводі дітей із особливими освітніми потребами» (Київ, 2020), «Шляхи удосконалення професійної компетентності фахівців в умовах сьогодення» (Київ, 2020); «Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей із особливими освітніми потребами», (Київ, 2020).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях вченої ради Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2015-2020 рр.), засіданнях лабораторії олігофренопедагогіки та відділу освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2015-2020 рр.), засіданнях Президії НАПН України (2021р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 93 праці, з них 1 одноосібна монографія, 5 підручників, 2 посібники, 42 одноосібні статті, у т.ч. 2 статті у періодичних виданнях іноземних держав та 28 статей в наукових фахових виданнях України, з яких 6 – у виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз, 21 публікація апробаційного характеру, 44 інших публікації.

Кандидатська дисертація з теми «Організаційно-педагогічні умови індивідуального навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату» (спеціальність 13.00.03 – корекційна педагогіка) була захищена у 2007 році в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувалися.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (472 найменування, з них 68 – іноземною мовою), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 485 сторінок, основний зміст роботи викладено на 391 сторінці. Робота містить 23 таблиці та 4 рисунки на 23 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, що досліджується; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи, методологічні, теоретичні засади; представлено концепцію дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення здобутих результатів; подано відомості про впровадження й апробацію результатів дослідження, публікації, структуру й обсяг.

У першому розділі – **«Науково-методичні основи навчання школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту»** – висвітлено філософські, соціально-психологічні та педагогічні аспекти проблеми, її найважливіші питання, визначено теоретичні засади дослідження, розкрито зміст основних понять.

Відповідно до Концепції Нової української школи кожна дитина, незалежно від її здібностей, має право на успіх в житті та максимальне розкриття власних здібностей, яке може запропонувати якісна освіта. Відтак забезпечення оптимальних умов навчання, виховання та розвитку школярів з особливими освітніми потребами шляхом модернізації змісту, форм, методів навчання, впровадження сучасних інтерактивних освітніх технологій є актуальним питанням сьогодення.

Навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку, зокрема, з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту – малодосліджена та складна проблема спеціальної педагогіки та психології. Водночас практична потреба у вивченні та визначенні освітніх можливостей учнів означеної категорії, розроблення системи їхнього навчання є надзвичайно актуальним, оскільки складна структура порушення психофізичного розвитку призводить до обмежень функціонування і унеможлиблює природний процес соціалізації (М. Блюміна, М. Жигорєва, В. Лубовский, О. Мастюкова та ін.). У такому контексті особливого значення набуває новий підхід до розуміння сутності особливих освітніх потреб дітей з комплексними порушеннями, зокрема відхід від медичної моделі інвалідності і перехід до соціальної моделі допомоги дітям з особливими освітніми потребами, яка передбачає гнучкість та багатоаспектність системи корекційно-розвивального навчання та психолого-педагогічного супроводу, сприяє забезпеченню рівних прав на отримання освіти всіма дітьми без дискримінації.

З метою окреслення чіткого алгоритму дослідження проблеми розглянуто генезу понять «комплексне порушення», «складне порушення» в історичному контексті. У дослідженнях М. Блюміної, В. Лубовського, О. Мастюкової, Т. Розанової, Б. Пузанова, В. Чулкова ці поняття репрезентовано як «складний дефект», у якому домінантою виступає наявність двох і більше первинних порушень у дитини, що викликані одночасним ураженням декількох функціональних систем організму в поєднанні з ураженням мозкових структур, кожна з яких існує у цьому комплексі з характерними для нього вторинними розладами, що надзвичайно ускладнює загальну структуру порушення.

Аналіз досліджень відповідного спрямування дав змогу встановити, що розвиток означеної категорії дітей має свої специфічні особливості, які обумовлюють вибір шляхів корекційно-розвивальної роботи, соціально-трудова реабілітації, професійно-трудового орієнтування та психолого-педагогічного супроводу в системі спеціального та інклюзивного навчання. Зокрема, розуміння психофізичного та особистісного розвитку дітей зі складними порушеннями є основою розроблення освітньо-корекційної та реабілітаційної допомоги для них. Так, у сучасних дослідженнях Т. Басилової, Л. Вавіної, Н. Гладких, К. Глушенко, Л. Головчиць, М. Жигорєвої та інших зазначається, що необхідною важливою передумовою корекційно-розвивальної допомоги є діагностичне обстеження стану психофізичного розвитку на основі системного аналізу комплексного порушення, базисом для визначення якого є теоретико-методологічні знання про складну структуру дизонтогенезу.

Подальший науковий аналіз сутності понять «складне порушення», «комплексне порушення», «множинне порушення» «комбіноване порушення» (М. Блюміна, В. Лубовский, О. Мастюкова, Т. Розанова, Б. Пузанова, В. Чулкова) дав змогу узагальнити існуючі визначення і дійти висновку, що вони представлені кількома первинними порушеннями, кожне з яких визначає характер і структуру певного типу дизонтогенезу, а водночас знаходиться у взаємодії з іншими, призводячи до негативного кумулятивного ефекту. Наявність порушень, що є результатом одночасного дефіциту декількох функціональних систем організму внаслідок уражень різних ділянок мозку, спричинює особливості психічного розвитку дітей означеної категорії і викликає труднощі соціально-трудова адаптації, суттєво перешкоджаючи компенсації.

Отже, очевидним є факт, що учні із комплексними порушеннями розвитку, зокрема порушеннями опорно-рухового апарату та інтелектуального розвитку, потребують спеціальної організації змісту, форм та методів навчання, які поєднуються з ефективними засобами корекційно-розвивального впливу (Л. Данилова, М. Іпполітова, І. Левченко, І. Мамайчук, О. Мастюкова, О. Приходько, О. Романенко, К. Семенова, Н. Симонова, Л. Ханзерук, А. Шевцов та ін.). Порушення опорно-рухового апарату внаслідок складного неврологічного захворювання, що є результатом раннього ураження центральної нервової системи, у поєднанні з порушеннями інтелектуального розвитку спричиняє складну структуру дизонтогенезу – поєднання дефіциту рухових, інтелектуальних, мовленнєвих функцій. З огляду на сучасні наукові уявлення про провідну роль мотивації як основного стимулу рухової активності і нерозривно пов'язаної з нею психічної діяльності, про наявність у дітей гнучких динамічних зв'язків і значної пластичності нервової системи, вченими обґрунтовується необхідність комплексного підходу до психолого-педагогічного супроводу та реабілітації дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту (Л. Бадалян; М. Ейдінова, О. Мастюкова, К. Семенова, О. Приходько, І. Левченко, О. Романенко, В. Козьявкін; W.Phelps, B. Bobath, K. Bobath; V. Vojta; H. Knupfer, F. Rathe; F. Niethard; Л. Шестопалова та ін.).

Як засвідчує практичний досвід, діти з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту навчаються у різних типах спеціальних закладів освіти, що обумовлює виникнення значних труднощів при визначенні змісту педагогічної роботи. Методична система навчання у спеціальних закладах освіти певного типу зазвичай спрямовується на провідне порушення і не забезпечує достатньою мірою всебічність та повноту навчання при комплексному поєднанні первинних порушень. Відтак необхідною є модернізація та індивідуалізація змісту навчання школярів з комплексними порушеннями, удосконалення підготовки їх до самостійного життя та праці, враховуючи інноваційний вітчизняний та світовий досвід психолого-педагогічної підтримки та допомоги.

Нині з позицій компетентнісного підходу у вітчизняній і зарубіжній спеціальній педагогіці здійснено ряд розробок у напрямі вдосконалення корекційно-відновлювальної роботи з такими дітьми (праці Р. Бабенкової, Е. Данілавічюте, Л. Данилової, М. Єфименка, М. Іпполітової, М. Ейдінової, Е. Калижнюк, О. Мастюкової, М. Малофєєва, М. Мога, О. Приходько, І. Левченко

Є. Постовойтова, О. Романенко, Н. Симонової, Л. Ханзерук, О. Чеботарьової, А. Шевцова та інших дослідників).

Розв'язанню проблеми навчання та реабілітації дітей з порушеннями опорно-рухового апарату з позицій означеного підходу присвячено праці таких вітчизняних вчених, педагогів і практиків, як В. Бажмін, О. Глоба, Е. Данілавичюте, Л. Дробот М. Єфименко, А. Заплатинська, Л. Коваль М. Мога, І. Омельченко, Є. Постовойтов, М. Родненко, О. Романенко, Т. Роменська, Л. Ханзерук, О. Чеботарьова, А. Шевцов та ін. Вони зазначають, що проживаючи у великих містах, більшість дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту навчаються у спеціальних закладах загальної середньої освіти, центрах соціально-трудової реабілітації, котрі мають на меті не лише реалізацію освітніх і лікувальних заходів, а й здійснення трудового навчання, своєчасної і цілеспрямованої фізичної реабілітації та професійної орієнтації школярів та випускників з метою формування їхньої життєвої компетентності.

Особливого значення набуває наукове обґрунтування та розроблення освітньо-корекційних технологій, які слугують запорукою для набуття учнями особистісної автономії, самореалізації, самоствердження. Теоретичний аналіз та узагальнення результатів наукових досліджень, що спрямовані на своєчасний психолого-педагогічний вплив з формування життєво необхідних умінь та навичок, життєвої компетентності у дітей, засвідчує важливість формування повносправної особистості, яка здатна до саморуку й саморозвитку (О. Глоба, Е. Данілавичюте, М. Єфименко, А. Заплатинська, В. Кобильченко, М. Мога, І. Омельченко, О. Романенко, Т. Роменська, Т. Скрипник, О. Чеботарьова, Л. Ханзерук, А. Шевцов та ін.). Автори наголошують на важливості залучення батьків до спільної командної взаємодії фахівців у відновлювальному лікуванні та реабілітації дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, створенні спеціальних організаційно-дидактичних умов їхнього навчання, виховання та розвитку.

Таким чином, рухові та інтелектуальні порушення обумовлюють специфічні труднощі навчальної діяльності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Це виявляється не лише у несформованості пізнавальних процесів, рухових навичок і умінь, а й у недостатності складніших функцій, необхідних для навчальної діяльності, в основі яких лежить рух (зорово-моторна координація, просторовий аналіз і синтез, праксис). Урахування особливостей пізнавальної та комунікативної діяльності, сформованості рухових навичок і умінь сприятиме ефективному навчанню та розвитку дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Водночас питанням теорії і методики трудового навчання розглядуваної категорії дітей ще і досі не приділено достатньо уваги.

Аналіз психолого-педагогічної літератури (О. Глоба, Е. Данілавичюте, М. Єфименко, А. Заплатинська, І. Омельченко, О. Романенко, Т. Роменська, О. Чеботарьова, Л. Ханзерук, А. Шевцов та ін.) дає змогу дійти висновку, що на процес навчання і соціалізації учнів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту впливає комплекс чинників, що передбачають урахування особливостей психофізичного розвитку дітей, забезпечення корекційно-розвивального впливу та психолого-педагогічного супроводу, забезпечення умов їхньої трудової

підготовки та формування життєвої компетентності як основи їхньої соціальної самостійності (В. Бажмін, О. Гусейнова, М. Іпполітова, Е. Калижнюк, І. Левченко І. Мамайчук, О. Мастюкова, О. Приходько, К. Семенова, Л. Шипіцина та ін.). Головне місце у її забезпеченні належить освітньому процесу навчального закладу, де може бути використаний сучасний зміст, методи, організаційні форми та технології трудового навчання, які, у поєднанні з комплексним психолого-педагогічним супроводом, здатні забезпечити досягнення поставленої мети.

У другому розділі – **«Теоретико-методичний аналіз сучасного стану дослідження проблеми трудового навчання школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту»** – розкрито педагогічні аспекти процесу трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, проаналізовано стан теорії та практики у розв'язанні проблеми забезпечення трудового навчання школярів на різних етапах трудової підготовки (початковому, загальнотрудоному, професійно-трудоному).

У теорії спеціальної педагогіки та в методиці трудового навчання здійснено низку досліджень, що присвячені дидактичним функціям трудового навчання школярів з порушеннями інтелектуального розвитку та умови їх реалізації. Більшість вчених виділяють три основні функції трудового навчання: освітню, виховну і корекційно-розвивальну, не конкретизуючи кожен із них та не наповнюючи їх конкретним змістом (В. Бондар, А. Висоцька, М. Супрун, О. Хохліна та ін.). Обґрунтування такого погляду полягає у тому, що будь-який навчальний матеріал несе в собі і виховну, і освітню функції та включає навчально-розвивальну складову, адже всі ці функції взаємозалежні і взаємопов'язані.

Автори розглядають освіту, виховання і корекційно-розвивальну складову як самостійні компоненти трудової діяльності, кожен із яких не дублює інший, а несе в собі своє, властиве тільки йому навантаження.

Встановлено, що трудове навчання учнів з інтелектуальними та комплексними порушеннями розвитку здійснюється у три етапи. Так, на першому (*пропедевтичному*) етапі трудового навчання (1-4) учні отримують початкові знання про різноманітність матеріалів, засобів праці, отримують навички роботи з різними матеріалами, виготовляють елементарні побутові вироби, отримують знання про ці предмети, набувають певного досвіду організації своєї праці, навчаються використовувати навички обробки матеріалів у практичній діяльності.

На етапі загальнотрудоного навчання (5-8 класи) на базі навчальних майстерень учні опановують найпростіші прийоми роботи з використанням верстатного обладнання, отримують елементарні знання про інструменти, матеріали та набувають досвіду виконання організаційних умінь і навичок роботи в майстерні. Суспільно корисна спрямованість праці є важливою умовою формування позитивного ставлення до занять у шкільних майстернях, мотивованості та інтересу до праці.

Етап професійно-трудоного навчання (9-10) у шкільних майстернях забезпечує опанування учнями доступними для них технологічними і теоретичними знаннями, професійними прийомами праці і уміннями раціонально планувати свої трудові дії. Особлива увага на цьому етапі звертається на розвиток

в учнів тих трудових дій і операцій, які підвищують самостійність і активність у роботі. У процесі трудового навчання використовуються форми роботи, які поступово наближують діяльність учнів до виробничих умов: колективні форми праці, поопераційний її розподіл, вводяться практика на підприємстві та ін. Участь у виробничій праці позитивно впливає на формування особистісних якостей підлітка: поліпшується позитивне ставлення до праці, виховується дисципліна, усвідомлюється значущість праці, зростає самостійність і активність.

Освітня функція трудового навчання дітей з порушеннями інтелекту проявляється у засвоєнні учнями певної системи теоретичних, технологічних і комплексних знань, умінь і навичок з того чи іншого виду праці, правил техніки безпеки, відомостей про матеріали та інструменти, їх призначення; у формуванні відповідних професійно-трудова умінь і навичок практичної діяльності, системи робочих рухів та прийомів і способів обробки матеріалів. У процесі трудової діяльності в учнів формуються інтелектуальні компоненти – орієнтування в завданні, планування ходу його виконання, контроль і оцінка результату праці, виявлення і подолання перешкод, які можуть спричинити недоліки в роботі.

Особливої значущості у трудовому навчанні набуває повноцінна реалізація виховної функції, оскільки в учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту різною мірою виявляються порушення пізнавальної діяльності і поведінки. Для багатьох із них характерною є наявність порушень у сфері емоційно-афективних проявів, що викликає або підвищує збудженість, неврівноваженість поведінки, або підвищену загальмованість, ослабленість всіх реакцій. Означена особливість зумовлює потребу формування у дітей уявлень, понять, соціальних мотивів у спрощеній і конкретній формі.

У процесі трудової діяльності здійснюється розвиток в учнів на доступному рівні моральної свідомості – почуттів, поведінки, відповідальності, поваги до інших, турботи про молодших, готовності допомогти їм; формування особистісних якостей – дисциплінованості, чесності, працелюбності, позитивного ставлення до праці, культурних навичок праці та поведінки в різних ситуаціях, звички утримувати в порядку своє робоче місце, економно витрачати матеріали тощо.

Особлива увага відводиться вихованню навичок колективної праці, почуття відповідальності, взаємодопомоги, соціальної мотивації трудової діяльності, стійкості, самостійності, цілеспрямованості та інших якостей особистості.

Характерні для школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту особливості трудової діяльності ускладнюють формування як загальнотрудова умінь і навичок, так і розумових компонентів трудової діяльності. Це зумовлює необхідність цілеспрямованого використання в системі освітнього процесу спеціальних прийомів і засобів корекції порушень пізнавальної діяльності і поведінки. Істотними компонентами корекційно-розвивальної функції є:

- систематичне і цілеспрямоване включення школярів до доступних видів праці, що сприяє корекції сприймання, уявлень, мислення, мотивації, становленню морально-вольових цінностей;

- спеціальний підбір трудових завдань, дозування і регулювання трудових зусиль, вправ для вироблення і закріплення розумових дій – аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, конкретизації, розвитку аналізаторів;
- інтелектуалізація практичної діяльності, спрямування її на подолання порушень орієнтації в завданні, планування своїх дій, контролю, труднощів користування інструкціями, кресленнями і зразками виробів та використання на практиці в різних умовах узагальнених прийомів роботи;
- корекція порушень емоцій, морально-вольових, особистісних якостей та поведінки;
- вправи на розвиток не тільки психічних функцій, а й основних компонентів трудової діяльності;
- проведення заходів щодо оздоровлення, профілактики, лікування дітей;
- систематичне включення учнів до практичної діяльності у позакласній навчально-виховній роботі.

Активна участь у загальнотрудових заходах сприяє подоланню соціальної ізоляції дитини, пасивності і байдужості до шкільного життя, споживацьких потреб і, навпаки, вселяє впевненість у собі, у своїх можливостях.

У дослідженнях науковців (В. Бондар, Г. Дульнев, В. Синьов, О. Хохліна та ін.) наголошується на тому, що корекційно-виховна робота не обмежується взаємодією «учитель-учень», а також організацією навчання у спеціальному закладі освіти. Її результативність багато в чому визначається тим, якою мірою дитина включена до соціальних відносин оточуючого середовища, наскільки широке її спілкування з людьми, які її життєві позиції в сім'ї, у колі ровесників і дорослих, як входить вона в світ речей і явищ довкілля, наскільки успішно вона опановує соціальний досвід, мовлення, предметні дії, форми поведінки. А відтак це покладає велику відповідальність на суспільство, державу і школу за належну організацію трудового навчання, спрямування його на розвиток дитини, формування її особистості та готовності до самостійної діяльності.

Сучасні наукові дослідження, що суттєво доповнюють науково-методичні засади трудового навчання школярів спеціальних навчальних закладів, присвячено формуванню позитивного ставлення до трудової діяльності на різних етапах її формування; особливостям професійного орієнтування та розвитку професійних якостей як основи успішної соціально-трудової адаптації школярів, забезпеченню корекційної спрямованості трудового навчання та інші (В. Бондар, А. Висоцька, А. Долженко, А. Корнієнко, І. Куценко, Г. Мерсіянова, К. Рейда, М. Супрун, І. Татьянчикова, В. Товстоган, О. Хохліна та ін.). Втім, аналіз практичного досвіду трудового навчання школярів означеної категорії засвідчує низку проблем, які потребують негайного вирішення: необхідність оновлення компетентісно орієнтованого змісту трудового навчання учнів відповідно до концепції НУШ, розроблення змісту програмового матеріалу на основі урахування сучасних виробничих технологій, необхідність активізації творчої діяльності школярів, розроблення цілісної педагогічної технології трудового навчання з охопленням усіх етапів навчання у спеціальній школі, підвищення

рівня знань школярів на основі використання в практиці методичної системи трудового навчання.

Таким чином, науково-теоретичні дослідження в галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології, вивчення практичного досвіду формують основу для розроблення методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, що спрямована на пріоритетний розвиток особистості та створення для цього відповідних умов навчання, які допоможуть надалі випускникам бути незалежними і самостійними в дорослому житті.

Забезпечення трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту базується на певних педагогічних принципах: дидактичних – корекційно-розвивальної спрямованості, систематичності та послідовності, доступності, індивідуального і диференційованого підходу (В. Бондар, І. Єременко, В. Липа, В. Синьов, О. Хохліна та ін.) і виховних – природовідповідності, гуманізації, опори на позитивне, цілісності освітньо-виховного процесу, виховання в діяльності та спілкуванні, вихованні в колективі та через колектив (І. Бех, А. Висоцька, О. Вержиховська, В. Мачихіна, І. Татяничикова та ін.). Серед виховних принципів особливого значення набуває принцип гуманізму, який передбачає опору на позитивні сторони особистості, оптимістичний прогноз у набутті нею соціального досвіду, віру у її потенційні можливості. Проаналізовано також принципи власне процесу трудового навчання: системності, діяльності, взаємодії особистості та предметно-практичного середовища, особистісної активності (Г. Дульнєв, М. Мирський, О. Леонтєв)/

Здійснення ретельного аналізу існуючого програмного забезпечення та науково-методичного інструментарію дає підстави дійти висновку про те, що проблема трудового навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту залишається однією з найактуальніших у теорії та практиці спеціальної педагогіки. Вивчення літератури демонструє широке коло досліджень, у яких розглянуто питання трудового навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Про значущість і важливість розв'язання зазначеної проблеми щодо осіб з психофізичними особливостями розвитку свідчить пильна увага до неї останнім часом вітчизняних вчених (В. Бондар, А. Висоцька, О. Глоба, Г. Дульнєв, В. Карвяліс, Г. Мерсіянова, С. Миронова, С. Мирський, К. Рейда, В. Синьов, К. Турчинська, О. Хохліна та ін.), які переконливо доводять, що саме трудове навчання є основою особистісного зростання дитини та її підготовки до самостійної життєдіяльності у сучасних соціально-економічних умовах.

У спеціальній педагогіці представлена також значна кількість досліджень, у яких розглянуто різні аспекти проблеми трудового навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку (Ю. Бистрова, С. Горбенко, А. Долженко, І. Татяничикова, В. Товстоган та ін.). У більшості з них йдеться переважно про соціальну, соціально-психологічну та соціально-трудова адаптацію дітей, представлено напрями підвищення їх адаптаційних можливостей, наголошено на важливості вирішення питань професійно-трудова підготовки та професійного становлення учнів.

Аналіз спеціальної педагогічної літератури свідчить про достатній ступінь усвідомлення важливості та значущості забезпечення ефективної трудової підготовки учнів з комплексними порушеннями (набуття ними трудового та соціально-побутового досвіду, необхідності повноцінного включення у життя суспільства); подолання труднощів, яких вони при цьому зазнають; основних напрямів їх трудового навчання; впливу певних факторів на цей процес; визначено необхідність перегляду та удосконалення державної політики стосовно таких дітей.

Втім, у теорії та практиці спеціальної педагогіки проблема системного педагогічного забезпечення трудового навчання школярів залишається недостатньо розробленою. Забезпечення методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту у спеціальному закладі загальної середньої освіти з урахуванням її сутності, показників прояву і корекційно-розвивальних ефектів на кожному етапі навчання ще не було предметом вивчення. Не підлягало вивченню й питання добору відповідних педагогічних засобів впливу.

Теоретичний аналіз літератури продемонстрував особливу значущість зазначеної проблеми для спеціальної загальноосвітньої школи, яка є головним інститутом соціалізації та трудової підготовки учнів. Втім, практична робота щодо трудового навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку у спеціальній школі ще не набула послідовного систематичного і цілісного характеру. Невизначеність теоретико-методологічних засад та концептуальних підходів до теорії і практики трудового навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку у спеціальному закладі загальної середньої освіти, відсутність цілісної системи навчання, яка передбачала б узгодженість та наступність змісту трудової підготовки на початковому (1-4 кл.), загальному (5-8 кл.) та професійно-трудовому (9-10 кл.) етапах навчання, відсутність чіткої організації та невизначеність умов реалізації освітнього процесу потребують чіткої систематизації на основі побудови моделі трудового навчання. Педагоги не надають пріоритетності питанню формування трудової компетентності своїх вихованців, недостатньо розуміють суть та особливості її здійснення на кожному етапі трудового навчання, не обізнані з предметом впливу та ефектами результативності на різних вікових етапах психічного розвитку дитини, що суттєво обмежує перелік і зміст їх освітніх впливів. Відтак, пошук адекватних педагогічних засобів реалізації трудової підготовки учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту потребує вивчення її особливостей на кожному етапі навчання.

У третьому розділі – **«Концептуальні засади методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту»** – обґрунтовано методологічні основи та теоретичну модель методичної системи трудового навчання учнів з комплексними порушеннями розвитку у спеціальному освітньому просторі, визначено критерії та показники оцінювання сформованості в учнів трудової компетентності.

У процесі дослідження з'ясовано, що трудова компетентність – це важлива складова у формуванні в учнів з особливими освітніми потребами життєвої

компетентності відповідно до Концепції Нової Української школи. Вона є частиною людської культури загалом й одним з важливих чинників трудової підготовленості до праці учнів з особливими освітніми потребами, що зумовлено технологізацією галузей діяльності людини.

Доведено, що навчання учнів відбувається в інформаційно і технологічно насиченому світі, тому вони повинні засвоїти основи трудової компетентності, щоб підготуватися до успішної предметно-перетворювальної діяльності, у якій виявляються знання, уміння й творчі здібності особистості. Перетворювальна діяльність спостерігається в усіх галузях людського життя – промисловості, сільському господарстві, сфері обслуговування, дозвіллі й управлінні.

Трудова компетентність – це предметна компетентність особи, яка формується на уроках трудового навчання у школі і визначається як здатність учнів застосовувати предметно-практичні знання, трудові уміння і навички, техніко-технологічні прийоми та операції у практичній життєдіяльності.

Формування основ трудової компетентності – це тривалий безперервний процес, який відбувається у освітньому просторі. Ця компетентність є універсальною, тому для оволодіння нею потрібно вчитися, працювати й творити із шкільного віку.

Трудову компетентність представляють взаємопов'язані структурні компоненти.

Емоційно-ціннісний компонент передбачає комплекс ціннісних орієнтацій, мотивів, комунікативних умінь і морально-вольових якостей особистості, що потрібні для предметно-перетворювальної діяльності.

Когнітивний компонент – об'єднує сукупність наукових і технологічних знань особистості про способи і методи перетворювальної діяльності; знання про об'єкти вивчення (уявлення, поняття, явища тощо, в т. ч. про правила, засоби перетворення об'єкта, про вимоги до результату; про складові та послідовність виконання завдання як одиниці навчальної діяльності та ін.). Змістовий компонент конкретизується відповідно до змісту навчання на кожному його етапі.

Операційно-діяльнісний компонент – практико-дієвий, виявляється в здатності особистості на основі набутих знань, умінь і навичок конкретних трудових техніко-технологічних операцій діяти в практичній життєдіяльності для досягнення поставлених цілей.

Для реалізації освітніх предметно-практичних можливостей учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту розроблено методичну систему трудового навчання учнів з комплексними порушеннями розвитку у спеціальному освітньому просторі – відкрите, цілісне, кероване, багатокомпонентне утворення, яке комплексно віддзеркалює навчальний процес і функціонує в узгодженому поєднанні його елементів.

Модель методичної системи (рис. 1) представлено цільовим, методологічним, організаційним, змістово-процесуальним, результативним блоками, які інтегровано через навчально-методичне забезпечення (програми, посібники, підручники), цілісну педагогічну технологію трудового навчання, що охоплює пропедевтичний, загально-трудова та професійно-трудова етапи підготовки

учнів на основі особистісно орієнтованої взаємодії «вчитель-учень-батьки», що забезпечує їхню ефективність.

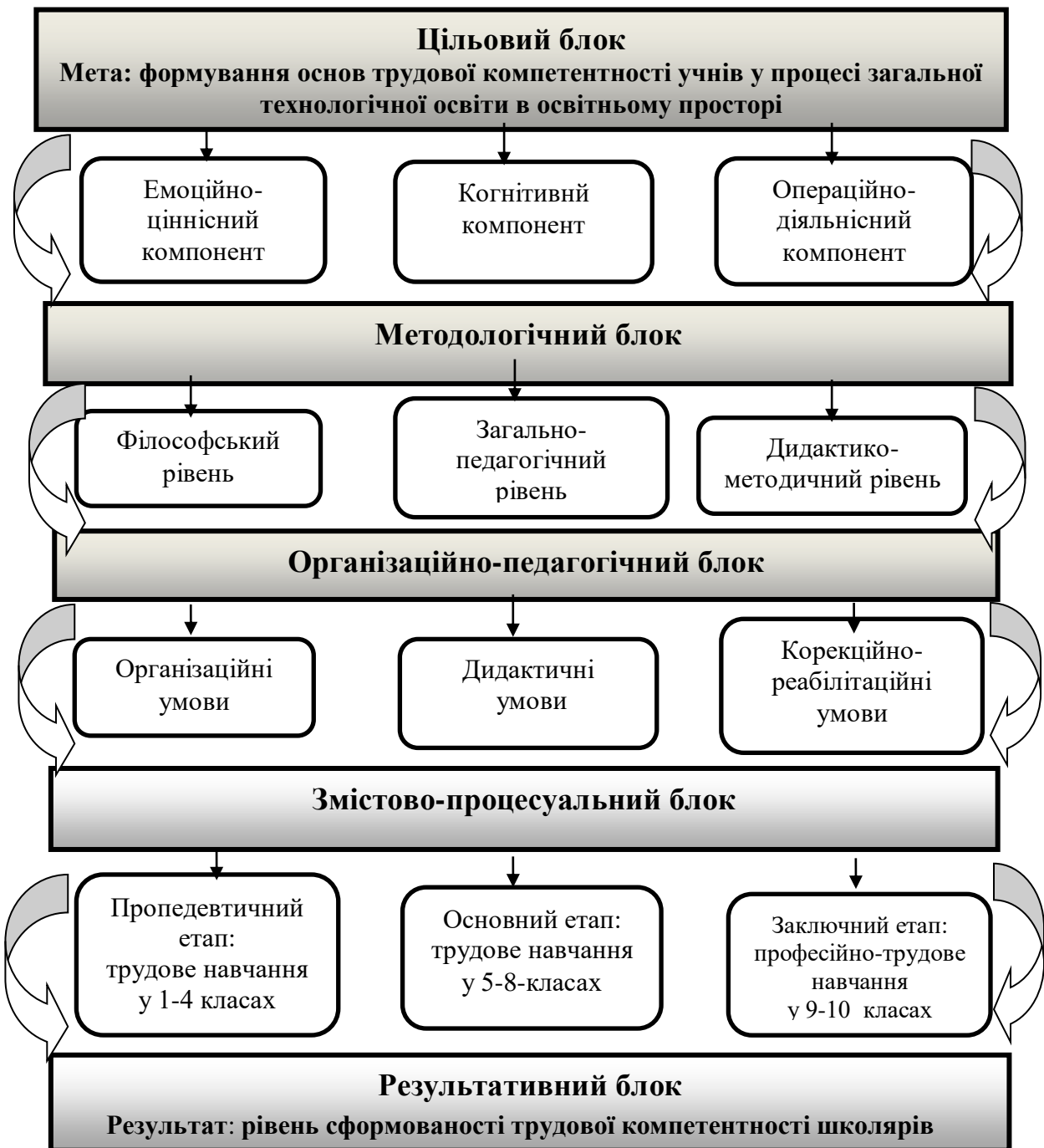


Рис 1. Модель методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту

Цільовий блок експериментальної системи ґрунтується на основних тенденціях розвитку загальної та технологічної освіти і передбачає визначення мети формування основ трудової підготовки школяра; завдань комплексного формування складників технологічної освіти учнів з комплексними порушеннями.

Методологічний блок охоплює основні підходи системи, що представлено чотирма рівнями: філософським (положенням філософії освіти про визначальну роль

трудової діяльності в розвитку суспільства й особистості, згідно з якою сучасну людину слід розглядати активним суб'єктом перетворювальної діяльності, про єдність теорії й практики, про визначальну роль практики в процесі пізнання; ученням про діалектичну єдність і закономірності зв'язку процесів навчання, виховання й розвитку з основними елементами соціального життя; гуманістичною спрямованістю сучасної освіти, її зорієнтованістю на гармонійний розвиток особистості; компетентнісним, особистісно орієнтованим підходами); загальнопедагогічним (гуманістичними, особистісно орієнтованими та розвивальними концепціями, системою педагогічних принципів); дидактико-методичним (діяльнісним, компетентнісним і структурно-функціональним підходами, ідеями та принципами дидактики й методики трудового навчання); корекційно-розвивальним, підґрунтям якого є наукові теорії та документи, що регламентують створення корекційно-розвивального методичного ресурсу спеціальної технологічної освіти.

Організаційно-педагогічний блок представлено спеціальною організацією трудової діяльності учнів на усіх етапах трудової підготовки: забезпеченням сучасного технічного оснащення навчального середовища, створенням оптимальних умов реалізації трудового процесу в кабінетах трудового навчання та майстернях, що підготовлені вчителем трудового навчання, організацією дієвої системи «педагог-учень-батьки», залученням та просвітою батьків з питань трудового навчання та виховання дітей.

Навчально-методичний компонент передбачає забезпечення процесу трудової підготовки учнів на різних етапах шкільного навчання програмним забезпеченням (багатокомпонентним, варіативним, компетентнісно орієнтованим), навчальними матеріалами, навчально-методичними посібниками, підручниками, посібниками щодо критеріїв оцінювання трудового навчання учнів на різних етапах підготовки, методичними рекомендаціями для педагогів та батьків щодо оптимізації трудового процесу в освітньому просторі.

Технологічний компонент репрезентовано як компонент практичної реалізації змісту технологічної освіти завдяки системі методів і прийомів навчальної взаємодії вчителя та учнів, а також через реалізацію цілісної педагогічної технології трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

У процесі моделювання результативно-оцінювального компонента експериментальної системи враховано контекст спеціального загальноосвітнього навчального закладу, тому вибір способів і засобів оцінювання трудового навчання школяра передбачає застосування реальних можливостей гуманної й психологічно комфортної діагностики, що відбувається в умовах природного перебігу навчального процесу.

Для виявлення основних діагностичних параметрів технологічної підготовленості особистості використано розроблену нами структуру, складниками якої є когнітивний, операційно-діяльнісний та емоційно-ціннісний компоненти. Ці структурні одиниці та обґрунтована мета – формування основ трудової компетентності школяра – дали змогу підібрати до кожного із структурних складників один узагальнювальний критерій для достатньо повного уявлення про сформованість кожного компонента. Когнітивний дає змогу оцінити рівень

сформованості предметних технологічних знань. Операційно-діяльнісний – виявити рівень сформованості предметних технологічних умінь та навичок. Емоційно-ціннісний допомагає розкрити існуючий на момент визначення рівень особистісних надбань, що склалися в систему цінностей й особистих якостей учнів. У дослідженні визначено також рівні сформованості трудової компетентності школяра: низький, середній, достатній.

Отже, взаємозв'язок і взаємозумовленість змістових блоків формування загальної трудової компетентності учнів засвідчують цілісність досліджуваного феномена. Вияв операційно-діялісного компонента зумовлено ознаками когнітивного, зокрема сформованістю знань, потрібних для організації діяльності. Водночас процес творчої діяльності, у якій формується та виявляється операційно-діялісний компонент, активізує розумову діяльність учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Ступінь зацікавленості та емоційного ставлення до діяльності визначає її продуктивність і міцність засвоєння знань.

У четвертому розділі – **«Стан сформованості трудової компетентності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в спеціальному освітньому просторі»** – обґрунтовано та висвітлено методика констатувальної частини експерименту, критерії оцінювання загальної трудових знань, умінь та навичок, визначено рівні сформованості основ трудової компетентності в учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

Методика констатувального етапу дослідження передбачала визначення рівня розвитку кожного з компонентів трудової компетентності (ТК) (емоційно-ціннісного, когнітивного, операційно-діялісного) у вивченні діяльності вчителів і батьків щодо формування трудової компетентності учнів спеціальних закладів загальної середньої освіти. Для цього в експериментальній роботі використано такі форми: вивчення та апробація методик виявлення в учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту різних компонентів ТК; організація спостережень за діяльністю учнів на різних етапах трудової підготовки, аналіз підсумків письмових робіт школярів, продуктів творчої діяльності, ступеня активності в процесі виконання практичних робіт; вивчення та організація дидактичних трудових завдань з подальшим аналізом результатів; співбесіди з учнями; організація виконання учнями об'єктів праці (виробів) з подальшим аналізом їхніх підсумків; анкетування й співбесіди з вчителями, батьками учнів.

Розроблена нами методика охоплювала повний комплекс якостей і характеристик вказаних вище показників трудової компетентності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, зокрема не тільки стану техніко-технологічних знань та трудових умінь, а й мотиваційний та більш ширший практико-діялісний компонент трудової діяльності учнів.

Вивчення стану сформованості трудової компетентності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту відбувалося з використанням сучасних критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями інтелектуального розвитку для початкової та основної ланки спеціальної школи. Дослідження було здійснено з використанням порівняльного принципу та зосереджено на вивченні дітей з комплексними порушеннями, у яких є

особливості розвитку опорно-рухового апарату та інтелекту; дітей з порушеннями інтелектуального розвитку та опорно-рухового апарату.

Відповідно до результатів досліджень В. Бондаря, Г. Дульнєва, Г. Мерсіянової, О. Хохліної, та ін., вивчення особливостей трудової компетентності здійснювалося за такими компонентами: когнітивним, операційно-діяльним та емоційно-ціннісним.

Так, вивчення емоційно-ціннісного компонента трудової компетентності було здійснено за такими показниками: мотиваційна спрямованість учня до праці, психологічна налаштованість до трудової діяльності, виявлення бажання бути учнем; мотивацію бажання чи небажання вчитися та опанувати техніки трудового навчання; вміння адекватно вести себе і реагувати на ситуацію, спілкуватися; організованість поведінки в процесі трудової діяльності; стан емоційно-вольової саморегуляції в процесі виконання трудових завдань. При дослідженні підлягали аналізу ставлення учня до трудової діяльності за такими параметрами:

а) характер і сила (байдуже, недостатньо виразне позитивне, зацікавлене, виразне позитивне),

б) дієвість (від споглядального (пасивного) до дієвого),

в) сталість (від епізодичного до сталого).

З цією метою було використано методи бесіди, педагогічного спостереження, опитування, методи якісної та кількісної обробки емпіричних даних. Дослідження дало змогу виявити недостатній рівень мотиваційної підготовленості в учнів з порушеннями опорно-рухової сфери та інтелекту за всіма визначеними показниками. У значній частині учнів емоційно-ціннісний компонент знаходиться на низькому рівні сформованості (4 кл – 80%, 8 кл. – 73,1%, 10 кл – 66,7%), що свідчить про певні проблеми у розвитку їхньої емоційно-вольової сфери.

Визначення стану когнітивного компонента трудової компетентності є важливим, адже від нього залежить успішність опанування знань з трудового навчання. Когнітивний компонент передбачає знання про об'єкти вивчення (уявлення, поняття, явище тощо, в т. ч. про правила, засоби перетворення об'єкта, про вимоги до результату; про складові та послідовність виконання завдання як одиниці навчальної діяльності і т. д.). Він конкретизується відповідно до етапів трудового навчання. При оцінюванні підлягають аналізу такі характеристики знань: повнота (від фрагментарного відтворення навчального матеріалу до відтворення матеріалу у повному обсязі); правильність (від не завжди точного до правильного відтворення навчального матеріалу); усвідомленість (від розуміння в основному, переказу до вміння пояснити, виокремити головне та другорядне); застосування знань: адекватність; самостійність в умовах різної міри новизни (за зразком, аналогічні, відносно нові); надання допомоги.

Операційно-діяльним компонентом – дії, способи дій (вміння, навички), діяльність: предметні (відповідно до змісту трудового навчання); розумові (порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати тощо) та загальнонавчальні (аналізувати, планувати, організовувати, контролювати процес і результати виконання завдання, діяльності в цілому; вміння користуватися

різними доступними джерелами інформації). У процесі оцінювання підлягають аналізу такі характеристики: виконання дій: правильність; виконання завдань: а) розуміння завдання; б) новизна умов завдання (за зразком, аналогічне, відносно нове); в) самостійність виконання (контроль, допомога: практична – спільне виконання дії з вчителем, показ дії; вербальна – повторний інструктаж, аналіз, пояснення завдання, запитання, підказка, вказівка; загальна – стимулювання, підтримка, схвалення, активізація уваги); г) усвідомленість способу виконання завдання (від переказу до пояснення); д) якість виконаної роботи; є) цілеспрямованість, поетапність виконання та ін.

Результати констатувального дослідження показали переважно низькі рівні сформованості компонентів трудової компетентності в учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту наприкінці кожного етапу трудового навчання (табл. 1).

Дані таблиці 1 свідчать про те, що у незначній кількості дітей визначено I рівень (достатній) сформованості показників трудової компетентності. У більшості учнів показники знаходяться на низькому рівні. Найбільшу кількість дітей віднесено до III рівня за сформованістю основних компонентів. У означених дітей виявлено суттєве відставання у формуванні трудових дій та операцій, вони повільно засвоюють етапність виготовлення виробів, не розуміють послідовність їх виконання, що обумовлено не тільки тяжкістю ураження інтелектуальної та опорно-рухової сфери, а й відсутністю спеціальної корекційно-розвивальної та методичної роботи на початковому етапі трудового навчання.

Таблиця 1

Розподіл дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту за рівнями сформованості окремих компонентів трудової компетентності

Компоненти трудової компетентності	Кількість дітей у %								
	I рівень			II рівень			III рівень		
	4 кл	8 кл	10 кл	4 кл	8 кл	10 кл	4 кл	8 кл	10 кл
Когнітивний	6,0	8,2	11,3	24,3	26,1	23,9	69,7	65,7	64,8
Операційно-діяльнісний	4,8	5,3	9,6	23,1	23,7	22,7	83,0	71,0	67,7
Емоційно-ціннісний	5,3	7,1	8,5	18,3	19,8	24,8	80,0	73,1	66,7

Отримані результати дають змогу конкретніше охарактеризувати особливості трудової компетентності учнів, їхні можливості та певні закономірності розвитку. Так, рівні розвитку за вищевказаними показниками виявляються в більшості випадків закономірними. В учнів діагностується III (низький) рівень когнітивного компоненту трудової компетентності, це позначається і на виконанні трудових дій та техніко-технологічних операцій, а також на рівні емоційно-ціннісного розвитку. Такі результати дають змогу виявити, що не всі психофізичні можливості дитини реалізовано і має місце значний потенціал розвитку. Отже, отримані нами результати продемонстрували низький рівень сформованості трудової компетентності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та

інтелекту, які мають складні поєднання різних порушень рухової, пізнавальної, мовленнєвої сфер, що обумовлює особливості їхньої трудової діяльності.

Виявлені особливості сприяють вибору стратегії трудового навчання та корекційно-реабілітаційної діяльності вчителя для конкретної дитини, кола тих чи інших адекватних засобів психолого-педагогічної та лікувально-профілактичної допомоги.

Констатувальне дослідження дало змогу встановити, що наприкінці початкового етапу трудового навчання в учнів 4 класу лише незначною мірою сформована трудова компетентність учнів: низький рівень засвоєння програмового матеріалу, незначна здатність правильно виконувати трудові дії та операції, низька мотивація до предмету трудового навчання та активності трудової діяльності.

Отримані результати дослідження знайшли відображення у визначених рівнях успішності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту на різних етапах трудового навчання у спеціальних закладах освіти (рис. 2).

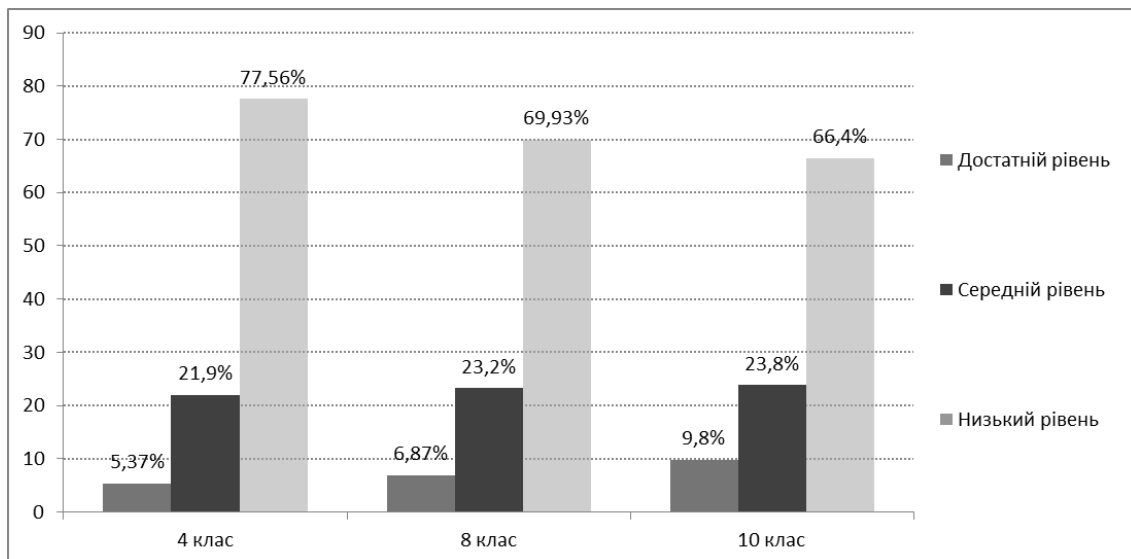


Рис. 2. Рівні успішності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту на різних етапах трудового навчання

Узагальнення отриманих даних щодо успішності з трудового навчання за визначеними показниками свідчить, що учні з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту здебільшого знаходяться на низькому (77,56%) рівні, тоді як учні з порушеннями лише опорно-рухового апарату – на середньому (40,2%) і достатньому (37,4%). Співставлення цих даних та даних за окремими показниками успішності інтеграції показало наявність позитивного кореляційного зв'язку між ними: поліпшення одного із показників супроводжується позитивними змінами інших.

Вивчення особливостей сформованості трудової компетентності учнів у контексті основного періоду трудового навчання було здійснено в учнів 8-х класів. За предмет вивчення було обрано показники успішності трудової діяльності (правильне виконання трудових операцій, знання технології

виготовлення продукції, ефективність трудової діяльності – якість, продуктивність), а також використання індивідуальних якостей учнів під час професійно-трудової підготовки та подальшого професійного самовизначення. У процесі дослідження було використано ті самі методи, що і на попередньому етапі трудового навчання школярів.

Результати дослідження продемонстрували, що старшокласники зазнають істотних труднощів у процесі трудової підготовки і подальшому професійному самовизначенні. На цьому етапі у них виявлено недостатню трудову підготовленість за всіма визначеними показниками. Виконання трудових операцій здійснювалося ними без знань технології виготовлення продукції, часто неусвідомлено, за інерцією або підказкою вчителя. Ефективність їх трудової діяльності була також недостатньою. Дотримання нормативів і кількісних показників викликало значні труднощі у школярів. Вони потребували постійної дозованої індивідуальної допомоги, відсутність якої позначалася як на якості виготовленої продукції, так і на швидкості здійснення трудових операцій. Незначна кількість учнів за рівнем навчальних досягнень з трудової підготовки знаходилася на достатньому (6,8%) та середньому (23,2%) рівнях, більшість – на низькому (69,93%) рівні.

На стані професійної підготовки у спеціальній загальноосвітній школі суттєво позначаються обмежені можливості її матеріально-технічної бази та недостатня якість профорієнтаційної роботи. Встановлено, що відносно своєї майбутньої професійної діяльності зорієнтована лише половина старшокласників. Більшість з них не має намірів працювати за професією, якої навчають у школі. Виявлено, що професійно-трудове навчання зосереджується переважно на формуванні в учнів загальнотрудових умінь, тоді як засвоєнню ними навичок та вмінь, що мають специфічно-технічний для професії характер, приділяється недостатня увага; незадовільним виявляється і стан проходження школярами професійно-трудової практики.

Результати дослідження засвідчили, що на етапі професійно-трудової підготовки підготовленість учнів з трудового навчання поліпшується, однак ці результати незначні. Узагальнення отриманих даних щодо цього етапу засвідчило, що учні з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту здебільшого знаходяться на середньому (23,8) і низькому (66,4%) рівнях сформованості трудової компетентності, і лише 9,8% – на достатньому рівні. Співставлення цих даних та даних за окремими показниками виявило наявність позитивного кореляційного зв'язку між ними.

Ці дані показали наявність значних труднощів у трудовому навчанні учнів, що обумовлені низькою мотивацією до трудового навчання, низьким рівнем техніко-технологічних знань та несформованістю загальнотрудових умінь та навичок: учням складно утримувати мету, завдання, аналізувати зразок з точки зору його будови та послідовності виготовлення, планувати свою роботу, здійснювати контроль своєї діяльності. Формування трудової компетентності учнів успішніше відбувається на етапі ранньої професійно-трудової підготовки; а найбільшої уваги потребує забезпечення трудової компетентності учнів на початковому та основному етапах трудового навчання у закладах освіти.

Отже, протиріччя між сучасними вимогами сьогодення і недостатністю забезпечення трудової підготовки учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту визначило необхідність пошуку педагогічних засобів, що спрямовані на підвищення ефективності цього процесу в умовах спеціального закладу освіти. Результати констатувального етапу дослідження було покладено в основу розроблення технологічного забезпечення трудової підготовки учнів означеної категорії.

У п'ятому розділі – **«Технологічне забезпечення методичної системи трудового навчання учнів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту»** – обґрунтовано методику формувального етапу дослідження, висвітлено структуру та зміст технологічного забезпечення методичної системи трудового навчання учнів, проаналізовано результати її впровадження у педагогічний процес спеціальної школи.

В основу розроблення методики формувального експерименту покладено розуміння сутності трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, його етапності; виявлених особливостей сформованості трудової компетентності учнів за визначеними показниками і відповідно до цього, розроблення цілісної педагогічної технології трудового навчання школярів, добір основних педагогічних засобів впливу.

За основу подальшого дослідження було взято розуміння того факту, що педагогічна робота з метою підвищення ефективності трудового навчання учнів у спеціальному закладі загальної середньої освіти має бути здійснена послідовно, з урахуванням особливостей розвитку учнів відповідно до основних її етапів, з використанням спеціально розробленої технології трудового навчання. Забезпечення школярів передбачало поетапність такої роботи на основі змісту навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, що спеціально розроблений, а також з урахуванням корекційно-розвивального впливу трудового навчання (В. Бондар, Г. Мерсіянова, О. Хохліна) на кожному етапі трудової підготовки.

Формування трудової компетентності, на нашу думку, в учнів з комплексними порушеннями має бути реалізованим на основі особистісно-орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, корекційно-розвивального підходів, що є важливою концептуальною основою та визначає сучасну методологію оновлення змісту трудового навчання школярів. Важливим концептуальним аспектом реалізації трудового навчання є реалізація педагогічної технології, яка передбачає сформованість компонентів трудової діяльності особистості та успішне засвоєння техніко-технологічних знань, умінь, навичок, здатності використовувати знання у повсякденній життєдіяльності.

Педагогічну технологію трудового навчання, яка ґрунтується на використанні інноваційних педагогічних засобів, розроблено та апробовано у процесі експериментального дослідження у спеціальних закладах загальної середньої освіти, що сприяє розвитку трудової діяльності школярів даної категорії та їхній успішній соціально-трудої адаптації, інтеграції у суспільство.

Педагогічна технологія трудового навчання передбачає певну структуру та складається з таких компонентів: інтегративної моделі трудового навчання

школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, алгоритму формування трудових навичок та вмінь; програмно-методичного забезпечення трудового навчання на основі варіативно-модульного підходу; забезпечення корекційно-розвивального впливу через реалізацію освітніх та корекційно-розвивальних програм; методичних рекомендацій для педагогів та батьків щодо підвищення ефективності формування трудової компетентності у процесі трудового навчання у школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

Розроблена педагогічна технологія передбачає забезпечення ефективного формування трудової компетентності школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Урахування індивідуальних психофізичних можливостей учнів забезпечує оптимальну динаміку розвитку трудової діяльності; зміст навчання передбачає варіативність його використання як у початковій школі (на основі можливості перерозподілу навчального матеріалу відповідно потреб, нахилів та психофізичних можливостей молодших школярів), так і у старшій ланці спеціальної школи на основі розроблення та впровадження інтегрованих курсів та варіативних модулів, що забезпечує розвиток творчості, самостійності, стимулює мотивацію до трудової діяльності. Дотримання алгоритму поступального формування трудових дій та операцій як основи розвитку техніко-операційних умінь та навичок розглядається з точки зору урахування психофізичних функціональних можливостей дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Виконання алгоритму формування трудових умінь є важливою умовою досягнення кінцевих результатів праці, вдосконалення процесів життєзабезпечення школярів. Створення технології потребувало формулювання низки основоположних принципів.

- Принцип пріоритетного розвитку особистості, яка є спроможною до соціально-побутової та трудової діяльності, підготовлена до самостійного життєзабезпечення та інтеграції у суспільство. Цей принцип передбачає стимулювання трудової активності, прагнення до самостійності, з урахуванням фізичного стану дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Адже процес трудового навчання має бути побудований у такий спосіб, щоб кожен учень мав можливість розвивати особистісні якості, взаємодіяти з іншими людьми у процесі трудової та побутової діяльності.

- Принцип комплексного впливу, який передбачає залучення фахівців закладу та родини учня до освітньо-виховного процесу, що значною мірою стимулюватиме пізнавально-трудова діяльність школяра, підтримуватиме його художньо-творчу активність в умовах шкільного навчання та в родині, сприятиме подоланню труднощів, які виникають в процесі соціально-трудова діяльності дитини, полегшить перенесення сформованих трудових вмінь у повсякденну життєдіяльність та сприятиме їхньому закріпленню.

- Принципи індивідуального та диференційованого підходу вказують на необхідність вибору методів, прийомів, форм і засобів організації трудового навчання відповідно до рівня сформованості трудових знань, умінь та навичок в учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Для дотримання

означені принципів необхідно визначити рівень сформованості трудових знань, умінь та навичок, який враховується у багатоаспектному змісті корекційно-розвивальної роботи.

- Принцип діяльного підходу передбачає отримання трудових знань та умінь у процесі організованої трудової діяльності, під час якої створюються умови, які мотивують до пошуку вирішення трудових завдань, спонукають до використання учнем різних способів та засобів трудової діяльності, формують навички трудової взаємодії в колективі. Трудове навчання повинно бути максимально практично зорієнтованим на основі інтеріоризації соціального-побутового та предметно-практичного досвіду.

- Принципи систематичності, послідовності та наступності передбачають неперервність, регулярність, планомірність процесу трудового навчання, в якому реалізуються освітні, виховні та корекційно-розвивальні завдання щодо формування трудової діяльності, професійно-трудова спрямованості, самовизначення та самоорганізації у початковій та старшій ланках школи.

- Принцип доступності та наочності передбачає урахування особливостей психофізичного розвитку дитини, стану сенсомоторної, мовленнєвої, когнітивної, особистісної сфер. Він забезпечується шляхом використання широкого спектру наочної підтримки, інструктивних карток, мультимедійних та технічних засобів, що особливо у початковій ланці школи допомагає засвоєнню трудових знань, закріпленню трудових умінь та навичок у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

- Принцип варіативності забезпечує доцільний та гнучкий вибір змісту, форм та методів навчання, ступінь їх адаптації у освітньо-трудоному процесі, що розширює можливості педагогічної творчості, сприяє можливості диференціації та корекційно-розвивальній спрямованості змісту; посиленню мотивації, змінюючи роль педагога з інформаційно-контролюючої на консультативно-координаційну.

- Принцип корекційно-реабілітаційної спрямованості забезпечує оптимізацію рухової активності дітей, зміцнення психічного здоров'я, відновлення рухових, психічних, сенсомоторних, мовленнєвих функцій організму. Корекційно-реабілітаційна робота спрямовується на створення сприятливих умов для найбільш повної реалізації трудової діяльності на основі психофізичних можливостей розвитку учнів, що дає змогу впливати на психофізичний розвиток дитини із порушенням опорно-рухового апарату та інтелекту і зумовлює позитивні зміни у керуванні процесу становлення трудової діяльності на усіх етапах шкільного навчання.

Розроблена педагогічна технологія містить певну етапність формування трудової діяльності у контексті різних ланок трудового навчання (початкової, основної, заключної), де учні оволодівають усіма необхідними теоретичними знаннями, практичними вміннями та навичками щодо обробки різних видів матеріалів, опановують сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва, основ швейної, кухарської, столярної, взуттєвої справи, рослинництва,

квітникарства, опановують ручні та машинні техніки обробки матеріалів тощо. При вивченні навчально-практичного матеріалу учні засвоюють послідовність виконання трудових дій та операцій, виготовляють вироби, дотримуючись певних технологічних інструкцій виконання означених видів діяльності.

Реалізація педагогічної технології на початковому етапі трудового навчання (1-4 класи) має загальнотрудовий, загальнотехнічний, а також пропедевтичний характер щодо подальшого професійно-трудоного навчання в старшій школі. Основними змістовими лініями трудового навчання на означеному етапі є ручні техніки обробки матеріалів; опанування техніко-технологічними операціями (діями); вивчення широкого спектру технологій декоративно-ужиткового мистецтва; формування самообслуговування як складової трудової діяльності учнів, що реалізовується у педагогічно обґрунтованому, логічно впорядкованому і зафіксованому у навчальних програмах, підручниках і посібниках змісті навчання. На основі викладу інформації учні засвоюють знання і трудові дії (навички та вміння), необхідні для їхньої трудової підготовки.

На другому етапі навчання (5-8 класи) – основному – відбувається опанування учнями усіх необхідних теоретичних та практичних знань щодо обробки різних видів матеріалів (паперових, природних, пластичних, текстильних), ознайомлення з різними технологіями декоративно-ужиткового мистецтва, вирощування рослин, квітів, основ кухарської справи, побутової діяльності та ін. Основними змістовими лініями базового змісту є: основи матеріалознавства; технологія виготовлення виробів; основи техніки, технологій і проектування; технологія побутової діяльності. Важливою складовою технології є реалізації варіативних модулів, які передбачають навчання проектуванню виробів; вивчення конструкційних матеріалів та основ техніки і технологій. Модулі трудового навчання добираються педагогами відповідно психофізичних можливостей учнів, регіональних традицій та матеріально-технічного та кадрового складу навчального закладу. Це забезпечує розвиток творчості учнів, їхніх конструктивних здібностей, сприяє формуванню самостійності та організованості. Зміст варіативних модулів має прикладну спрямованість і реалізується переважно шляхом застосування практичних методів і форм організації уроків. На основному етапі трудового навчання учні набувають практичних вмінь і навичок у процесі виконання трудових завдань, удосконалюють навички аналізу, планування, самоконтролю та оцінювання трудової діяльності.

Третій етап навчання (9-10 клас) розрахований на закріплення набутих теоретичних знань і практичних вмінь на попередніх етапах навчання, роботу учнів в майстернях, спеціально облаштованих кабінетах, творчих лабораторіях, на присадибній ділянці, квітниках і клумбах, теплиці, в ході якої використовуються набуті знання та закріплюються практичні вміння і навички; а також відбувається проходження (за можливістю) виробничої практики на основі укладених угод з різними господарствами та професійно-технічними закладами. Викладання базового змісту та варіативних модулів на цьому етапі здійснюється педагогами на основі проектно-технологічної діяльності відповідно до матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального закладу, регіональних

традицій. Системність, логічність і комплексність підходу до побудови курсу трудового навчання; диференційованість та корекційно-розвивальна спрямованість змісту у процесі модульного навчання сприяє посиленню мотивації; розвитку саморегуляції та самооцінювання учнів. Значна увагу приділяється професійно-трудоному самовизначенню школярів, розширенню уявлень учнів про різні види професійної діяльності людини, підготовку підлітків до реального життя і здійснення допомоги в побудові їх індивідуальної освітньої траєкторії. Реалізація модуля «Крок до мети», який має структурні блоки («Подорож у світ професій», «Я у світі професій», «Мої життєві і професійні плани») сприятиме підвищенню зацікавленості дітей до проблем вибору професії, розвитку взаємодії і можливості трудитися в колективі, особистісному становленню школярів.

У межах цієї технології використовуються корекційно-розвивальні модульні програми з трудового навчання, такі як «Азбука творчості», «Арт-корекція», «Квітковий калейдоскоп», «Арт-корекція засобами нетрадиційних видів занять», які сприяють активізації художньо-трудої діяльності, психомоторному, пізнавальному, мовленнєвому, естетичному розвитку; компенсаторних можливостей школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

Важливим завданням, яке реалізується на усіх етапах шкільного навчання є формування трудової компетентності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, яке відбувається поступово у процесі реалізації вищеозначеної педагогічної технології, що є надзвичайно складним процесом, під час якого формуються необхідні для особистісного розвитку трудові знання, уміння та навички, які дають змогу учням реалізовувати на практиці трудову діяльність та отримувати професійні знання та вміння.

Створення проблемних ситуацій та моделювання шляхів вирішення трудових завдань; використання дидактичних ігор і вправ, використання традиційних та нетрадиційних видів занять, засобів, технік та матеріалів для творчості, захист творчих проектів у процесі самостійної та спільної трудової діяльності забезпечує формування ціннісно-мотиваційного розвитку школярів, ефективність організації трудового навчання у спеціальних закладах загальної середньої освіти, урізноманітнює форми організації трудової діяльності дітей.

Система експериментальної педагогічної роботи, відповідно до сутності кожного етапу трудового навчання, була представлена спеціально розробленими програмами, які передбачали використання доцільно дібраних педагогічних засобів – методик, змісту, організаційних форм. Експериментальну роботу було здійснено з урахуванням основних педагогічних принципів навчання і виховання, базовими серед яких є: корекційно-розвивальної спрямованості, систематичності та послідовності, доступності, індивідуального і диференційованого підходу; гуманізації, природовідповідності, опори на позитивне, цілісності процесу навчання, навчання в діяльності та спілкуванні, виховання в колективі та через колектив.

З метою педагогічного впливу було використано більшість методів трудового навчання: організації трудової діяльності, спілкування, досвіду організованої поведінки в майстерні (педагогічна вимога, привчання, створення пізнавальних

ситуацій); стимулювання і мотивації діяльності (змагання, заохочення); формування професійного орієнтування (бесіда, заняття); контролю, самоконтролю і самооцінки діяльності (педагогічне спостереження, бесіда, опитування).

Змістовий компонент педагогічної роботи представлено за допомогою модулів, які було обумовлено напрямами корекційно-розвивальної роботи на кожному етапі навчання, відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу, мети та завдань. Здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів було передбачено на уроках переважно у фронтальній та груповій формі. Значну увагу було приділено індивідуальній роботі з учнями.

Формувальний експеримент тривав у процесі трудового навчання у спеціальних загальноосвітніх закладах міст Києва, Білої Церкви, Дніпра, Борислава. В експерименті брали участь 240 учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Цілеспрямовану роботу було здійснено з учнями експериментальної групи в кількості 120 осіб.

Результати впровадження розробленої методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту показали значне підвищення в учнів експериментальної групи як загального рівня трудової компетентності, так і за окремими показниками на кожному етапі навчання (табл.2).

Таблиця 2

**Результати визначення загального рівня успішності
з трудового навчання учнів експериментальної групи
на різних етапах навчання (у % від загальної кількості)**

Рівень	Етапи трудового навчання					
	початковий		основний		професійно-трудоий	
	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
Достатній	18,2	38,1	17,5	26,7	17,8	43,4
Середній	39,4	43,6	43,1	56,2	43,7	47,1
Низький	42,4	18,3	39,4	17,1	38,5	9,5

Так, на початковому (пропедевтичному) етапі навчання в експериментальній групі спостерігалось зменшення кількості учнів з низьким рівнем пізнавального, операційно-діяльнісного та емоційно-ціннісного компонентів трудової компетентності за рахунок позитивних змін корекційно-розвивального впливу на формування трудової діяльності учнів. Насамперед, це стосувалося розширення знань про способи обробки матеріалів; опанування різних техніко-технологічних операцій (дій)); сформованості уявлень про широкий спектр технологій декоративно-ужиткового мистецтва; розширення і поглиблення предметно-практичного досвіду дітей; виявлено підвищення мотивації до трудової діяльності в цілому. На етапі початкового трудового навчання кількість учнів з достатнім

рівнем успішності трудового навчання зростає (з 18,2% до 38,1%), а кількість учнів з низьким рівнем виявила тенденцію до значного зменшення (з 42,4% до 18,3%).

На основному етапі трудового навчання в експериментальній групі виявлено суттєве покращення даних за усіма показниками сформованості трудової компетентності – розширилися уявлення про різноманітні технологічні процеси обробки матеріалів, уявлення про технологічні дії та операції, об'єкти виробів, сформувалися трудові навички та вміння, особистісні якості учня та підвищилася мотивація до навчання, яка має сталий характер. Характерним для учнів стало усвідомлення значущості праці, зацікавленість та позитивне ставлення до результатів своєї діяльності, адекватне використання власних навчально-трудова можливостей. На цьому етапі кількість дітей з достатнім рівнем успішності трудової діяльності зростає майже вдвічі (з 17,5 % до 26,7,0%) на фоні зменшення кількості учнів з низьким рівнем (з 39,4% до 17,1,%). Отримані результати засвідчили, що експериментальне забезпечення трудового навчання процесу у спеціальному закладі освіти сприяє розвитку і реалізації індивідуальних особливостей і можливостей дітей, їх входженню в колектив однолітків.

На етапі професійно-трудова підготовки в експериментальній групі виявлено покращення успішності трудового навчання за всіма визначеними показниками. Школярі стали більш обґрунтовано підходити до професійної самореалізації, враховуючи не тільки вимоги, які було висунуто до них професією, а й свої можливості. Учні почали проявляти зацікавленість до професій, яких навчають у школі. Вони мали змогу переконатися у суспільній значущості та корисності останніх, набули певних професійних якостей, стали обізнаними щодо можливостей, яких надає спеціальність. Відповідно до цього, спостерігалось збільшення кількості дітей, які мають намір працювати за профілем професійно-трудова навчання у школі. В учнів виявилось значне підвищення даних ефективності їх трудової діяльності. Вони набули певного досвіду, працюючи у шкільних майстернях, відвідуючи гуртки професійного спрямування, беручи участь у суспільно-корисній праці; зрозуміли необхідність подальшого професійного зростання. У зв'язку з цим змінилися й показники загального рівня успішності трудового навчання учнів: у значній кількості з них було виявлено достатній рівень (43,4% проти 17,8%) та суттєве покращення показників низького рівня в учнів (з 38,5% до 9,5%).

У таблиці 2 наведено результати визначення загального рівня успішності трудового навчання учнів експериментальної групи на кожному етапі трудової підготовки до і після проведення формувального експерименту.

Аналіз результатів цілеспрямованого педагогічного впливу показав суттєве підвищення в учнів експериментальної групи загального рівня трудової компетентності та її рівня за окремими показниками на кожному етапі. Натомість в учнів контрольної групи не виявлено позитивної динаміки. Означені результати доводять ефективність розробленої нами методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

Успішному формуванню трудової компетентності учнів сприяли адресовані педагогам спеціальних загальноосвітніх закладів методичні рекомендації, які репрезентують шляхи підвищення ефективності трудового навчання учнів з

порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту на початковому, загальношкільному та професійно-шкільному етапах підготовки.

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретико-методичного забезпечення шкільного навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту дає змогу зробити висновки.

1. На основі системного теоретико-методичного аналізу літературних джерел встановлено, що навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку, зокрема, з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту – малодосліджена та складна проблема спеціальної педагогіки та психології. Водночас практична потреба у вивченні та визначенні освітніх можливостей учнів означеної категорії є надзвичайно актуальною, адже готовність до такої діяльності набуває особливого значення у контексті соціалізації, адаптації та інтеграції у суспільство. Визначено, що у сучасній психолого-педагогічній науці поняття «комплексне порушення» представлено декількома первинними порушеннями, кожне з яких окремо визначає характер і структуру дизонтогенезу. Складна структура порушення психофізичного розвитку призводить до обмежень функціонування і унеможлиблює природний процес соціалізації. Встановлено, що важливим є новий підхід до розуміння особливих освітніх потреб, сутність якого полягає у пріоритетності соціальної моделі допомоги дітям з особливими освітніми потребами, яка передбачає гнучкість та багатоаспектність системи корекційно-розвивального навчання та психолого-педагогічного супроводу, сприяє забезпеченню рівних прав на отримання освіти всіма без винятку дітьми. Втім, аналіз результатів теоретичних та практичних досліджень свідчить про відсутність організації цілеспрямованих розвідок у напрямі розв'язання зазначеної проблеми.

2. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади та визначено концептуальні підходи до теорії і практики шкільного навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку у спеціальному закладі загальної середньої освіти, які ґрунтуються на положеннях особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного та корекційно-розвивального підходів. Шкільне навчання розглянуто як необхідну умову особистісного становлення дитини з комплексними порушеннями розвитку та її підготовки до самостійної життєдіяльності у соціумі. Встановлено, що загальна основа цього процесу полягає у максимально можливому психосоціальному розвитку учня в умовах виконання та засвоєння цілеспрямованої шкільної діяльності, розвитку його самостійності. Досягнення ефективності шкільної підготовки учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту у спеціальному закладі загальної середньої освіти відбувається шляхом застосування спеціально організованого педагогічного процесу шкільного навчання – системи взаємопов'язаних його ланок, що відповідають меті та предмету цілеспрямованого впливу.

3. Окреслено принципи та педагогічні умови трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту.

До основних принципів трудового навчання та забезпечення технологічної складової його реалізації віднесено такі: *принцип пріоритетного розвитку особистості*, яка є спроможною до соціально-побутової та трудової діяльності; *принцип комплексного впливу*, який передбачає залучення фахівців закладу та родини учня до освітнього процесу, *принцип індивідуального та диференційованого підходу* вказують на необхідність вибору методів, прийомів, форм і засобів організації трудового навчання відповідно до рівня сформованості трудових знань, умінь та навичок; *принцип діяльнісного підходу* передбачає отримання трудових знань та вмінь у процесі організованої трудової діяльності; *принципи систематичності, послідовності та наступності* передбачають неперервність, регулярність, планомірність процесу трудового навчання; *принцип доступності та наочності* передбачає урахування особливостей психофізичного розвитку дитини та забезпечується шляхом використання широкого спектру наочної підтримки, інструктивних карток, мультимедійних та технічних засобів; *принцип варіативності* забезпечує доцільний та гнучкий вибір змісту, форм та методів навчання, *принцип корекційно-реабілітаційної спрямованості* забезпечує оптимізацію рухової активності дітей, зміцнення психічного здоров'я, відновлення рухових, психічних, сенсомоторних, мовленнєвих функцій організму.

Окреслено педагогічні умови, від яких залежить ефективність реалізації трудового навчання учнів, зокрема: *організаційні*, що передбачають забезпечення навчального середовища, сучасного технологічного оснащення, активного залучення батьків; *дидактичні*, що включають добір доступного змісту навчального матеріалу та його доцільне структурування в індивідуальній програмі, вибір адекватних можливостям учня методів, прийомів, засобів і видів роботи для систематичного трудового навчання; *корекційно-реабілітаційні*, що передбачають корекційно-реабілітаційний супровід навчання дитини на основі її психофізичних можливостей, психологічну допомогу учневі та його батькам, різні форми викладу навчальної інформації з метою захисту учнів від фізичного та розумового перевантаження.

4. Розроблено модель методичної системи трудового навчання школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелектуального розвитку у спеціальному закладі загальної середньої освіти – складне, багатокомпонентне утворення, що цілісно віддзеркалює освітній процес і вибудовується в результаті узгодженого поєднання його елементів: цілей навчання, змісту, методів, засобів і форм організації, технологій, що утворюють єдину цілісну функціональну структуру, орієнтовану на досягнення означеної мети. Функціонування методичної системи підпорядковано закономірностям, що пов'язані з внутрішньою будовою самої системи, у структурі якої передбачено *цільовий, методологічний, організаційно-педагогічний, змістово-процесуальний, результативний* блоки. Мета методичної системи полягає у забезпеченні якісної безперервної технологічної освіти учнів протягом усього навчання у спеціальному закладі загальної середньої освіти та формуванні основ трудової компетентності школяра як інтегративної особистісної властивості, що охоплює

емоційно-ціннісний, когнітивний і операційно-діяльнісний компоненти. З огляду на основні тенденції розвитку загальної та технологічної освіти методологічну основу системи склали чотири рівні: філософський (положення філософії освіти, теорії технологічної освіти особистості; компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи тощо); загальнопедагогічний (гуманістичні, особистісно орієнтовані та розвивальні концепції, система педагогічних принципів); дидактико-методичний (діяльнісний, компетентнісний і структурно-функціональний підходи, а також комплекс наукових теорій і принципів, що забезпечують функціонування технологічної освіти). Встановлено, що ефективність та повнота реалізації методичної системи трудового навчання учнів залежить від урахування педагогічних основ її забезпечення: змісту етапів трудового навчання, показників розвитку та очікуваних результатів на кожному з них; особливостей розвитку дітей, предмета впливу; добору адекватних зазначеному процесові педагогічних засобів – змісту, методики, організаційних форм.

5. Експериментально досліджено стан сформованості трудової компетентності школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. Визначено компоненти основ трудової компетентності учнів, зокрема: когнітивний, емоційно-ціннісний та операційно-діяльнісний, сформованість яких забезпечує успішність трудового навчання, активність учнів у трудовій діяльності, мотиваційну підготовленість до праці, опануванні основ професії, професійного самовизначення та становлення у взаємостосунках з однолітками; успішність професійно-трудоного навчання та виконання діяльності, використання пізнавальних можливостей школяра в процесі професійно-трудоного навчання та професійного становлення.

Емпіричне вивчення сформованості трудової компетентності учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту дало змогу визначити її особливості на всіх етапах трудової підготовки у школі. Виявлено, що вони характеризуються недостатнім рівнем сформованості за усіма показниками: когнітивним, емоційно-ціннісним, операційно-діяльнісним. Узагальнення отриманих даних дало змогу встановити, що формування трудової діяльності учнів найбільш успішно відбувається на етапі ранньої трудової підготовки, найменш успішно – на етапі початкового трудового навчання.

6. Визначено технологічне забезпечення трудового навчання школярів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелектуального розвитку, що є системоутворювальним компонентом методичної системи, що спрямована на формування трудової компетентності особистості. Важливими позиціями реалізації цілісної технології трудового навчання у методичній системі є дотримання певної етапності формування трудової діяльності у контексті різних ланок трудового навчання (початкової, основної, заключної), де учні оволодівають усіма необхідними теоретичними знаннями, практичними уміннями та навичками щодо обробки різних видів матеріалів, опановують сучасні технології декоративно-ужиткового мистецтва, основ швейної, кухарської, столярної, взуттєвої справи, рослинництва, квітникарства, опановують ручні та машинні техніки обробки матеріалів тощо. У процесі реалізації концептуальних

положень корекційно-розвивального навчання, основною метою якого є всебічний розвиток, забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії, формування творчого потенціалу, передбачено спеціальну організацію трудового навчання на основі удосконалення пізнавальної, мовленнєвої, психомоторної, емоційно-вольової сфер розвитку, забезпечення провідної ролі життєво необхідних предметно-практичних знань.

7. Теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально апробовано методичну систему трудового навчання учнів та її технологічне забезпечення на кожному етапі трудової підготовки. Змістовий компонент методичної системи представлено за допомогою програмного забезпечення, відповідних варіативних модулів, які мають власну мету і завдання. Здійснення корекційно-розвивального впливу передбачає використання різноманітних педагогічних засобів впливу на пізнавальний, психомоторний, мовленнєвий, емоційно-вольовий розвиток школярів. Експериментально доведено ефективність використання розробленої методичної системи трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, що має на меті оптимізацію трудової підготовки учнів. Аналіз результатів формувального експерименту підтвердив значне підвищення в учнів експериментальної групи рівня сформованості трудової компетентності, успішності їхнього навчання; натомість в учнів контрольної групи не виявлено його позитивної динаміки. В умовах спеціально організованого педагогічного впливу відбувається становлення певних особистісних надбань та властивостей, що відповідають кожному етапу трудової підготовки. На підставі порівняльного аналізу отриманих результатів доведено універсальність розробленої методичної системи трудового навчання учнів з комплексними порушеннями розвитку; основні положення дослідження мають загальнопедагогічне значення і можуть бути використані у освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, у тому числі й в класах з інклюзивною формою навчання, де отримують освіту діти з комплексними порушеннями розвитку.

Теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені положення дисертаційного дослідження покладено в основу навчальних програм, посібників, підручників, змісту дисциплін психолого-педагогічного циклу на факультетах корекційної педагогіки та психології, склали підґрунтя науково-методичних та навчально-методичних посібників для студентів цих факультетів та практичних працівників спеціальних навчальних закладів.

Проведене дослідження не претендує на повне висвітлення проблеми трудової підготовки учнів з комплексними порушеннями розвитку. Воно може слугувати основою для подальшого вивчення проблеми, що припускає удосконалення запропонованої системи роботи на підставі глибшого багатофакторного розгляду її компонентів. Перспектива наступних досліджень полягає у вивченні питань подальшої професійно-трудової адаптації випускників з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту після закінчення ними спеціального закладу загальної середньої освіти, розробленні нових концептуальних положень щодо оптимізації підготовки осіб цієї категорії до самостійного життя у сучасному суспільстві з урахуванням векторів соціально-економічного розвитку країни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати

Монографії

1. Чеботарьова О.В. Теорія і практика трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту: монографія. Київ: Симоненко О.І., 2020. 350 с.

Посібники

2. Чеботарьова О.В. Навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку в умовах реформування освіти. *Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку*: навч.-метод. посіб. / Чеботарьова О. В. та ін. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. С. 5-76.

3. Чеботарьова О.В. Компетентнісний підхід у навчанні школярів з інтелектуальними порушеннями: трудове навчання. *Особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями*: навч.-метод. посіб. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. С.110-143.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

4. Chebotarova O. Methodical system of labor training for pupils with musculoskeletal and intellectual disabilities. *KELM (knowledge, education, law, management)*. 2020. №7(35), vol. 2. p. 32-37.

5. Chebotarova O. Scientific and methodological bases implementation of technological education of students with complex disorders *Deutsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft*. 2021. №6, Vol. 3. P.12-16.

Статті у наукових фахових виданнях України, що включено до міжнародних наукометричних баз

6. Чеботарьова О.В. Особливості соціалізації школярів із порушеннями розумового розвитку засобами професійно-трудоного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 17. С. 185-190.

7. Чеботарьова О.В. Методичні основи трудового навчання розумово відсталих школярів із дитячим церебральним паралічем. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. №2. С. 34-43.

8. Чеботарьова О.В. Проектування змісту підручника з трудового навчання для учнів підготовчого класу з розумовою відсталістю. *Проблеми сучасного підручника*. 2016. Вип. 17. С. 512-519.

9. Чеботарьова О.В. Концептуальні засади змісту трудового навчання в спеціальній школі в сучасних умовах реформування освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2016. Вип. 32 (2). С. 218-223.

10. Чеботарьова О. В. Реалізація педагогічної технології трудового навчання школярів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2017. Вип. ІХ, т. 2. С. 244-253.

11. Чеботарьова О.В. Сучасні підходи до трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 4. С. 56-64.

Статті у наукових фахових виданнях України

12. Чеботарьова О.В. Особливості навчального курсу «Технологія» в основній школі інтенсивної педагогічної корекції. *Дефектологія*. 2007. № 4. С. 25-27.

13. Чеботарьова О.В. Програма з трудового навчання для спеціальних загальноосвітніх шкіл інтенсивної педагогічної корекції. *Дефектологія*. 2008. №4. С.3-8.

14. Чеботарьова О.В. Науково-методичне забезпечення реалізації змісту освітньої галузі «Технології» школи інтенсивної педагогічної корекції. 2008. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. Вип. 10. С. 393-400.

15. Чеботарьова О.В. Удосконалення професійної підготовки учнів спеціальної школи. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. 2009. Вип. 11. С. 291-295.

16. Чеботарьова О.В. Організація проектно-технологічної діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями на уроках квітникарства. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2010. Вип. 7. С.276-283.

17. Чеботарьова О. Дитина із церебральним паралічем: що мають знати батьки. *Дефектологія*. 2011. № 4. С. 14-18.

18. Чеботарьова О.В. Удосконалення змісту трудового виховання у спеціальних закладах для дітей з розумовою відсталістю. *Дефектологія*. 2011. №3. С.34-37.

19. Чеботарьова О.В. Корекційна спрямованість змісту трудового виховання дошкільників з розумовою відсталістю. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. 2011. Вип. 17. С.265-268.

20. Чеботарьова О.В. Удосконалення змісту спеціальної освіти для дітей з розумовою відсталістю. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2012. Вип. 20(2). С. 223-229.

21. Чеботарьова О.В. Розвиток пізнавальної діяльності дошкільників із розумовою відсталістю засобом конструювання. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2012. Вип. 21. С. 262-268.

22. Чеботарьова О.В. Науково-методичні засади трудового навчання молодших школярів із порушеннями опорно-рухового апарату. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. 2013. Вип.22. С. 264-266.

23. Чеботарьова О.В. Трудове виховання як провідний напрям особистісного розвитку дошкільників з розумовою відсталістю. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 123 (2). С. 366-369.

24. Чеботарьова О. В. Особливості корекційно-реабілітаційної роботи з учнями із порушеннями опорно-рухового апарату. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2013. №3. С. 16-20.

25. Чеботарьова О.В. Використання інформаційних технологій у навчанні молодших школярів із порушеннями опорно-рухового апарату. *Наукові записки [Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка]. Серія: Педагогіка*. 2013. №3. С. 129-133.

26. Чеботарьова О.В. Удосконалення змісту трудового навчання молодших школярів із порушеннями опорно-рухового апарату. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2014. Вип. 5. С. 203-211.

27. Чеботарьова О. В. Теоретико-методичні засади удосконалення змісту початкової освіти дітей із порушеннями опорно-рухового апарату. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2014. Вип. 7. С. 16-22.

28. Чеботарьова О.В. Реформування змісту трудового навчання розумово відсталих учнів із дитячим церебральним паралічем у контексті євроінтеграційних змін. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип. 8. С. 173-179.

29. Корекційно-розвивальне забезпечення навчання школярів із порушеннями опорно-рухового апарату. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2016. Вип. 11. С. 222-227.

30. Чеботарьова О. В., Гладченко І.В. Багатоаспектність корекційно-розвивальної роботи в освітніх закладах для дітей із порушеннями опорно-рухового апарату. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 1 (81). С. 21-30.

31. Чеботарьова О.В., Гладченко І. В. Методичні підходи до проектування освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2018. Вип.14. С. 186-195.

32. Чеботарьова О.В. Науково-методичні підходи до реалізації змісту освіти учнів з порушеннями інтелектуального розвитку згідно концепції НУШ. *Особлива дитина: навчання та виховання*. 2019. №4. С. 68-76.

33. Чеботарьова О.В. Допрофесійна підготовка як одна з умов соціалізації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2019. Вип.15. С. 324-332.

Публікації, що додатково відображають наукові результати

Публікації апробаційного характеру

34. Чеботарёва Е.В. Трудовая подготовка школьников с нарушениями опорно-двигательного аппарата и интеллекта в условиях реформирования образования. *Образование лиц с особенностями психофизического развития: традиции и инновации: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 25-26 октября 2018 г.)*. Минск: БГПУ, 2018. С. 408-410.

35. Чеботарьова О.В. Використання інформаційних технологій у процесі навчання молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату. *Медіаосвіта в Україні: наукова рефлексія викликів, практик, перспектив: Матеріали Всеукр. наук.-методол. семінару (м. Київ, 3 квітня 2013р)*. Київ: Національна академія педагогічних наук України, 2013. С.476-483.

36. Чеботарьова О.В. «Азбука творчості» для дітей з особливими освітніми потребами. *Інноваційні арт-терапевтичні технології*: матеріали I Всеукр. наук. інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 12 березня 2019 р.). Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я. М., 2019. С. 156-161.

37. Чеботарьова О.В. Професійно-трудова підготовка як засіб соціалізації школярів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. *Current issues and problems of social sciences: International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences: Conference Proceeding* (Kielce, June 28-30, 2016.). Kielce: Holy Cross University, 2016. P. 38-41.

38. Чеботарёва Е.В. Коррекционно-развивающие технологии обучения школьников с интеллектуальными нарушениями. *От идеи – к инновации*: Материалы XXV Юбилейной междунар. студ. науч.-практ. конф., (г. Мозырь, 26 апреля 2018 г.). Мозырь: МГПУ им. И.П. Шамякина, 2018. С. 163-165.

39. Чеботарёва Е.В. Проектирование адаптивной образовательной среды для детей с интеллектуальными нарушениями. *Социализация личности на разных этапах возрастного развития: опыт, проблемы, перспективы*: Материалы V науч.-практ. конф. (г. Гродно, 27 ноября 2018 г.). Гродно: ГрГУ им. Янки Купалы, 2018. С.186-190.

40. Чеботарьова О.В. Сучасні практики навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в умовах модернізації освіти. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології*: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 березня 2021 р.). Київ: Альянт, 2021. С.238-241.

41. Чеботарьова О.В. До проблеми удосконалення змісту трудового навчання школярів із дитячим церебральним паралічем та розумовою відсталістю у контексті гуманістичної парадигми освіти. *Гуманістична парадигма у спеціальній освіті*: Матеріали Всеукр. наук.-практ. on-line конф. (м. Київ, 9-10 червня 2015 р.). Київ: Наша друкарня, 2015. С. 16-17.

42. Чеботарёва Е.В. Социализация школьников с нарушением опорно-двигательного аппарата и интеллекта. *Проблемы инклюзивного образования*: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Ереван, 1-2 октября 2015 г.). Ереван: АГПУ им. Х. Абовяна, 2015. С. 363-368.

43. Чеботарьова О.В. Професійно-трудове орієнтування учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. *Освіта осіб з особливими потребами: виклики сьогодення*. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 червня 2018 р.). Київ: Наша друкарня, 2018. С.163-165.

44. Чеботарьова О.В. Реалізація варіативних модулів у системі трудового навчання школярів із складними порушеннями розвитку. *Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії*. Матеріали Міжнар. конгр. (м. Вінниця, 27 жовтня 2016 р.). Вінниця: ТОВ Планер, 2016. С.354-357.

45. Чеботарьова О.В. Психолого-педагогічні основи трудової підготовки розумово відсталих школярів із дитячим церебральним паралічем. *Актуальні проблеми реформування системи виховання та освіти в Україні*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22-23 квітня 2016 року). Львів: ГО Львівська педагогічна спільнота, 2016. С.68-71.

46. Чеботарёва Е.В. Коррекционно-развивающие технологии как важная составляющая инклюзивного образования школьников с нарушениями опорно-двигательного аппарата. *Инклюзивные процессы в образовании: Материалы Междунар.науч.-практ. конф. (г. Минск, 27-28 октября 2016 г.)*. Минск: БГПУ, 2016. С. 366-370.

47. Чеботарьова О.В. Професійно-трудове навчання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Інноваційні підходи до освіти та соціалізації дітей зі спектром аутистичних порушень: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3 квітня 2019 року)*. Львів: Справи Кольпінга в Україні, 2019. С. 116-119.

48. Чеботарьова О.В. Реалізація компетентнісного підходу у навчанні школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Діти з особливими потребами в освітньому просторі. Матеріали V Міжнар. конгр. зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології. (м. Чернігів, 10-11 жовтня 2019 р.)*. Київ: Симоненко О. І., 2019. С.234-237.

49. Чеботарьова О.В. Організація корекційно-розвивального простору в системі освіти дітей з інтелектуальними порушеннями. *Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів. Матеріали Всеукр. наук.-практ. семін. (м. Дніпро, 12 жовтня 2018 р.)*. Дніпро: Інновація, 2018. С.77-81.

50. Чеботарьова О.В. Сучасні технології навчання дітей з інтелектуальними порушеннями в Новій українській школі. *Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей із особливими освітніми потребами (до 15-річчя ВГО «Українська асоціація корекційних педагогів»)*: Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17-18 травня 2021 р.). Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. С. 104-108.

51. Чеботарьова О.В. Сучасні підходи до трудового навчання учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Modernization of the Education System: World Trends and National Peculiarities: (Kaunas, February 22th, 2020)*. Kaunas: Izdevnieciba Baltija Publishing, 2020. p.150-154.

Інші публікації

Підручники

52. Чеботарьова О. В. Трудове навчання: підруч. для підгот. класу. Київ: Либідь, 2014. 114 с.

53. Чеботарьова О. В. Трудове навчання: підруч. для 1кл. Київ: Либідь, 2015. 114 с.

54. Чеботарьова О. В. Трудове навчання: підруч. для 2кл. Київ: Либідь, 2016. 114 с.

55. Чеботарьова О. В. Трудове навчання: підруч. для 3кл. Київ : Либідь, 2017. 114 с.

56. Чеботарьова О. В. Трудове навчання: підруч. для 4кл. Київ: Либідь, 2018. 114 с.

Методичні рекомендації

57. Чеботарьова О.В. Програми з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. Методичні

рекомендації. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcionni-programi>.

58. Чеботарьова О. В. Психолого-педагогічна діагностика дітей з комплексними порушеннями розвитку молодшого шкільного віку. *Основи діагностичної діяльності корекційного педагога в роботі з дітьми з комплексними порушеннями розвитку*: метод. реком. / Чеботарьова О. В., Гладченко І.В., Ярмола Н.А. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. С. 54-96.

Навчальні програми та навчально-методичні розробки

59. Чеботарьова О.В. Освітня галузь «Технологія» (1 клас). Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 1 класів з інтелектуальними порушеннями.). К. 2018. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-plany>

60. Чеботарьова О.В. Освітня галузь «Технологія» (2 клас). Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 2 класу з порушеннями інтелектуального розвитку. К. 2018. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-plany>

61. Чеботарьова О.В. Освітня галузь «Технологія» (3 клас). Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 3 класу з порушеннями інтелектуального розвитку. К. 2019. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-plany>

62. Чеботарьова О.В. Освітня галузь «Технологія» (4 клас). Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 4 класу з порушеннями інтелектуального розвитку. К. 2020. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-plany>

63. Чеботарьова О.В. Трудове навчання: Квітникарство. Навчальні програми для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. <https://lib.iitta.gov.ua/707796/>

64. Чеботарьова О.В. Трудове навчання. Навчальні програми для 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcionni-programi>

65. Чеботарьова О.В. Трудове навчання. Навчальні програми для 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcionni-programi>

66. Чеботарьова О.В. Трудове навчання: Сільськогосподарська праця. Навчальні програми для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних

закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.
<https://lib.iitta.gov.ua/707801/>

67. Чеботарьова О.В. Азбука творчості. (підготовчий, 1-4 класи): програми з корекційно-розвиткової роботи для підготовчих, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх закладів для дітей з інтелектуальними порушеннями. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>

68. Чеботарьова О.В. Трудове навчання» (8-10 класи) [Електронний ресурс] Навчальні програми для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. <http://lib.iitta.gov.ua/707105>

69. Чеботарьова О.В. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» (базова) для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>

70. Чеботарьова О.В. Комплект програм з корекційно-розвиткової роботи («Корекція розвитку», «Лікувальна фізична культура») для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату (загальна пояснювальна записка). URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>

71. Чеботарьова О.В. Програми з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» (базова) для 11-12 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату (11-12 класи). URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>

72. Чеботарьова О.В. Програми з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» (розвиток художньо-естетичної діяльності) для 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату (5-10 класи). URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>

73. Чеботарьова О.В. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Цікавий світ Монтесорі» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>

74. Чеботарьова О.В. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку. Світ Монтесорі» для 1-4 класів спеціальних закладів

загальної середньої освіти для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcionni-programi>

75. Чеботарьова О.В. Трудове навчання (6-7 класи): Навчальні програми для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>; <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707795>

76. Чеботарьова О.В. Трудове навчання (6-7 класи): Навчальні програми для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із порушеннями опорно-рухового апарату// [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/> <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcionni-programi>

77. Чеботарьова О. В «Освітня галузь «Технології». Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку: навчально-метод. посібник. К., ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 90 с.

78. Чеботарьова О.В. «Освітня галузь «Технології». Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5-10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку: навч.-метод. посібник. К., ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 121 с.

79. Чеботарьова О.В. Поради батькам щодо організації дистанційного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. *Порадник батькам: практичні рекомендації під час дистанційного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями.* навч.-метод. посіб. / За заг. ред. О. Чеботарьової. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 154с. С.2-47.

80. Чеботарьова О.В. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями / навчально-методичний посібник /авт.: Чеботарьова О. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Трикоз С. В., Сухіна І.В – К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 240с.

81. Чеботарьова О. В.. Дитина із церебральним паралічем. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с. (у спіавторстві).

82. Чеботарьова О. В. Метелики в обладунках. Діти з ДЦП. Харків: Видавництво «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2019. 32 с. (Серія «Поради батькам і педагогам»). (у спіавторстві).

83. Чеботарьова О.В. Учні початкових класів з порушеннями інтелектуального розвитку: навчання та розвиток. навчально-методичний посібник. 2020. 124с. (у спіавторстві).

Статті

84. Чеботарьова О.В. Теоретичні та методичні основи реалізації змісту освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології: збірник наукових праць.* Вип. 9. К.: ІСП НАПН України, 2017. С. 137-148.

85. Чеботарьова О.В. *Порушення інтелектуального розвитку. Енциклопедія освіти. Національна академія педагогічних наук України*. Київ: 2020.
86. Чеботарьова О.В. *Дитячий церебральний параліч*. Енциклопедія освіти Національна академія педагогічних наук України. Київ: 2020.
87. Чеботарьова О.В. Навчання квітникарству у спеціальних загальноосвітніх закладах для розумово відсталих дітей. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*: зб. наук. праць: Вип. 4. К.: Наукова думка, 2009. С. 258-267.
88. Чеботарьова О.В. Корекція сенсомоторного розвитку дітей із церебральним паралічем, ускладненого розумовою відсталістю. *Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання*. 2011. Випуск 2. С.115-120.
89. Чеботарьова О.В. Формування навичок самообслуговування у дітей з розумовою відсталістю. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*. 2011. Вип. 6. С.144-153.
90. Чеботарьова О.В. Трудове виховання. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*. 2013. Вип. 8. С. 64-67.
91. Чеботарьова О.В. Конструктивна діяльність. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*. 2013. Вип. 8. С. 59-64.
92. Чеботарьова О.В. Технологія навчання конструюванню дітей з розумовою відсталістю. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*. 2013. Вип. 8. С. 143-149.
93. Чеботарьова О.В. Технологія трудового виховання дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*. 2013. Вип. 8. С. 149-156.

АНОТАЦІЇ

Чеботарьова О.В. Теорія і методика трудового навчання учнів із порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, Київ, 2021.

У дисертації розглянуто проблему теорії і методики трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту в умовах спеціального закладу загальної середньої освіти. Обґрунтовано теоретико-методологічні основи трудового навчання учнів з комплексними порушеннями розвитку та представлено нове розв'язання науково-прикладної проблеми їх трудової підготовки. За результатами теоретичного пошуку та власних емпіричних досліджень уперше спроектовано, науково обґрунтовано цілісну безперервну методичну систему трудового навчання учнів з комплексними порушеннями розвитку в спеціальних закладах загальної середньої освіти, обґрунтовано її педагогічний зміст, визначено складові і механізми її забезпечення, етапи трудової підготовки, показники успішності на кожному з них;

обґрунтовано методологічні підходи організації трудового навчання у спеціальних закладах загальної середньої освіти. Розроблено методіку формування трудової компетентності учнів з комплексними порушеннями розвитку, отримано дані щодо її особливостей за обраними показниками (емоційно-ціннісним, когнітивним, операційно-діяльнісним) на основних етапах трудового навчання в школі, виявлено рівні сформованості трудової компетентності в учнів; виокремлено фактори та провідні показники, що зумовлюють рівень загальнотрудової підготовки школярів.

Визначено психолого-педагогічні основи оптимізації трудової підготовки учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, розроблено методичні рекомендації для фахівців щодо організації та проведення уроків трудового навчання в умовах спеціальної загальноосвітньої школи.

Ключові слова: трудове навчання, методична система трудового навчання, діти з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту, етапи трудової підготовки, показники трудової компетентності, комплексні порушення розвитку.

Чеботарева Е.В. Теория и методика трудового обучения учащихся с нарушениями опорно-двигательного аппарата и интеллекта. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.13 – коррекционная педагогика. – Институт специальной педагогики и психологии имени Николая Ярмаченко НАПН Украины, Киев, 2021.

В диссертации рассмотрена проблема теории и методики трудового обучения учащихся с нарушениями опорно-двигательного аппарата и интеллекта в условиях специального учебного заведения. Обоснованы теоретико-методологические основы трудового обучения учащихся с комплексными нарушениями развития и представлено новое решение научно-прикладной проблемы их трудовой подготовки. По результатам теоретического поиска и собственных эмпирических исследований впервые спроектирована, научно обоснована целостная непрерывная методическая система трудового обучения учащихся с комплексными нарушениями развития в специальных учебных заведениях, обосновано ее педагогическое содержание, определены составляющие и механизмы ее обеспечения, этапы трудовой подготовки, показатели успеваемости на каждом из них; обоснованы методологические подходы организации трудового обучения в специальных учреждениях общего среднего образования. Разработана методика формирования трудовой компетентности учащихся с комплексными нарушениями развития, получены данные о её особенностях по выбранным показателям (эмоционально-ценностному, когнитивному, операционно-деятельностному) на основных этапах трудового обучения в школе, выявлены уровни сформированности трудовой компетентности у учащихся; выделены факторы и ведущие показатели, обуславливающие уровень общетрудовой подготовки школьников.

Определены психолого-педагогические основы оптимизации трудовой подготовки учащихся с нарушениями опорно-двигательного аппарата и интеллекта, разработаны методические рекомендации для специалистов по

организации и проведению уроков трудового обучения в условиях специальной общеобразовательной школы.

Ключевые слова: трудовое обучение, методическая система трудового обучения, дети с нарушениями опорно-двигательного аппарата и интеллекта, этапы трудовой подготовки, показатели трудовой компетентности, комплексные нарушения развития.

Chebotaryova O.V. Theory and methodology of labor and professional training of students with musculoskeletal and intellectual disabilities. – On the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of the Doctor of Sciences in specialty 13.00.03 – Correctional Pedagogy (016 Special Education). – Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The dissertation considers the problem of theory and methods of labor and professional training of students with musculoskeletal and intellectual disabilities in a special school. Theoretical and methodological bases of labor and professional training of students with complex developmental disorders are substantiated and a new solution of scientific and applied problem of their labor training is presented. According to the results of theoretical research and own empirical research for the first time designed, scientifically substantiated a holistic continuous methodological system of labor and professional training of students with complex developmental disorders in special schools, substantiated its pedagogical content, identified components and mechanisms, stages of labor and professional training, success rates at each of them; methodological approaches to the organization of labor and professional training in special institutions of general secondary education are substantiated.

The method of formation of labor competence of students with complex developmental disorders is developed, data on its features on the selected indicators (emotional-value, cognitive, operational-activity) at the basic stages of labor and professional training at school are received, levels of formation of labor competence at pupils are revealed; the factors and leading indicators that determine the level of general labor and professional training of schoolchildren are singled out.

The psychological and pedagogical bases of optimization of labor and professional training of students with the musculoskeletal system and intellectual disabilities are determined. The pedagogical conditions on which the efficiency of realization of labor and professional training of pupils depends are outlined, in particular: organizational, providing maintenance of the educational environment, modern technological equipment, active involvement of parents; didactic, which includes the selection of accessible content of educational material and its appropriate structuring in the individual program; the choice of adequate to the capabilities of the student methods, techniques, tools and types of work for his/her systematic labor and professional training; correctional and rehabilitation, which includes correctional and rehabilitation support of the child's education based on the psychophysical capabilities of each student; psychological assistance to the student and his/her parents; various forms of presentation of educational information in order to protect students from

physical and mental overload.

On the basis of the comparative analysis of the received results universality of the developed methodical system of labor and professional training of pupils with complex disorders of development is proved. The main provisions of the study are of general pedagogical importance and can be used in the educational process of secondary schools, including classes with an inclusive form of education where children with complex developmental disabilities study.

Key words: labor and professional training, methodological system of labor and professional training, children with the musculoskeletal system and intellectual disabilities, stages of labor and professional training, indicators of labor competence, complex developmental disorders.

Підписано до друку 27.08.2021 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 173. Наклад 100 пр.